

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu : İstehsal resurslarının uçotu və təhlili
(istehsalat təcrübəsi üzrə)

Fakültə: “Uçot-İqtisad”

İxtisas: 05.04.02 “Mühasibat uçotu və audit”

Kafedra: “Mühasibat uçotu”

Qrup: “404”

Tələbə: Həsənzadə Yusif

Rəhbər: İqtisad elmləri doktoru, prof. Q.Ə.Abbasov

Kafedra müdiri: İqtisad elmləri doktoru, prof. S.M.Səbzəliyev

Bakı 2013

Plan

Giriş	3
--------------------	---

I Fəsil. İstehsal resursları haqqında anlayış,onların təsnifatı və uçotunun vəzifələri

1.1. İstehsal resursları haqqında anlayış və onun uçotunun vəzifələri	6
1.2. İstehsal resurslarının təsnifatı və qiymətləndirilməsi	10

II Fəsil.İstehsal resurslarının uçotunun təşkili və sənədlərlə rəsmiyyətə salınması

2.1. İstehsal resurslarının hərəkətinin sənədlərlə rəsmiyyətə salınması	22
2.2. İstehsal resurslarının anbarlarda uçotu və onun mühasibatlıqdakı uçotla əlaqəsi.....	30
2.3. İstehsal resurslarının sintetik uçotunun təşkili	38
2.4. İstehsalat resurslarının daxil olmasının və istehsal ehtiyatlarına görə hesablaşmaların uçotu.....	45
2.5. İstehsal resursları ehtiyatlarının sərf olunmasının uçotu	53
2.6. İstehsal resursları ehtiyatlarının inventarizasiyası və yenidən qiymətləndirilməsi.....	58

III Fəsil. İstehsal resurslarından istifadənin təhlili.

3.1. İstehsal resurslarından istifadənin təhlili	64
3.2. İstehsal resurslarından istifadənin təhlilinin təkmilləşdirilməsi problemləri.....	80

Nəticə və təkliflər	87
Ədəbiyyat siyahısı	92

Giriş

XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə edən Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatına keçid digər sahələrdə olduğu kimi, bütövlükdə uçot, hesabat və təhlil sisteminin, o cümlədən istehsal resursları sahəsində uçot, hesabat və təhlilin transformasiyasını, onların beynəlxalq prinsiplərə və standartlara uyğunlaşdırılmasını zəruri etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, 29.06.2004 tarixili "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununda və prezident fərmanlarında mühasibat uçotu və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlar səviyyəsində aparılması tövsiyyə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Prezident fərmanı ilə əlaqədar müəssisələrdə tətbiq edilməsi üçün milli və beynəlxalq standartlar hazırlamışdır. Qeyd edilən standartlar içərisində 2008-ci ildən tətbiq edilməsi tövsiyyə edilən yeni hesablama planının hazırlanması və tətbiq edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etmək ki, hal-hazırda istehsalın həcmi və dövriyyəsi daha böyük olan müəssisələrdə həm milli və həm də beynəlxalq uçot sistemi tətbiq edilir. Mühasibat uçotu sahəsində dəyişikliklər bir sıra iqtisadi və hüquqi xarakterli daxili və xarici amillərin təsiri nəticəsində zəruri olmuşdur. Bu amillərdən əsasları aşağıdakılardır:

1. Müəssisənin hüquqi bazasının dəyişilməsi. Azərbaycanda bir sıra yeni qanunların qəbul edilməsi nəticəsində müəssisələr təsərrüfat sərbəstliyi əldə etdilər. Bunun ardınca həyata keçirilən özəlləşdirilmə müəssisələrin sahibləri (fiziki, hüquqi şəxslər, xarici investorlar və s.) meydana gəldi. Bütün bunların nəticəsində müəssisənin iqtisadi inkişafının xarakteri dəyişildi. Hal hazırda müəssisələrin fəaliyyətinin əsasında öz məhsulları ilə bazara sərbəst şəkildə çıxmaq, yerinə yetirilmiş sövdələşmələr üzrə bazar qiymətlərinə əsasən hesablaşmaların aparılması dayanır.
2. Mənfəət əldə etmək məqsədilə həyata keçirilən müəssisə fəaliyyətinin genişlənməsi. Təsərrüfat sərbəstliyinin əldə olunması ilə müəssisələr öz vəsaitləri hesabına yeni növ məhsulların, individual texnologiyaların hazırlanması və ya belə texnologiyalar üzrə qeyri maddi aktivlərin alınması

zərurəti iləüzləşdilər. Müəssisələr həmçinin sərbəst pul vəsaitləri və əmlakları vasitəsilə maliyyə bazarına qoyuluşlar etməklə gəlir əldə etmək imkanı qazandılar.

3. Xarici bazarlara sərbəst şəkildə çıxmaq imkanı. Xaririci iqtisadiyyatı tənzimləyən qanunvericiliyə uyğun olaraq müəssisələr sərbəst şəkildə idxal və ixrac əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Xarici bazara çıxış müəssisədən öz maliyyə təsərrüfat fəaliyyətini beynəlxalq sazişlərə və digər ölkələrin qanunvericiliyinə uyğun qurmağı tələb edir.

Müasir dövrdə təsərrüfat subyektlərinin özünü maliyyələşdirmə prinsipi əsasında fəaliyyətinin təmin edilməsi bir sıra tədbirlərin sistemli və kompleks şəkildə həyata keçirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Belə bir şəraitdə istehsalın və satışın həcmnin artırılması, istehsal resursları üzrə məsrəflərin minimuma endirilməsi,məhsulun materialtutumunun azaldılması resurslarının aşkara çıxarılması,idarəetmənin başlıca elementlərindən olan mühasibat uçotu və iqtisadi təhlilin metodikasının tamamilə yeni prinsiplər əsasında işlənilib hazırlanması obyektiv zərurətə çevrilir. Xarici investisiyaların cəlb olunması və istehsal resurslarının həcmnin daim artması imkanlarının məhdudluğu problemə bir daha yenidən baxılmasını,istehsal resurslarına çəkilən məsrəflərə edilən qənaitin (artıq xərcin) məbləğinin dəqiq uçota alınmasını və hesabatda düzgün əks etdirilməsini tələb edir.

Qeyd edilənlərlə əlaqədar olaraq,istehsal resurslarının mövcudluğu və hərəkətinin mühasibat uçotunda düzgün əks etdirilməsi, onlardan səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə istehsal resurslarının iqtisadi təhlilinin aparılması vacib məsələyə çevrilir. Məhz buna görə də, "Bakı Şərab-1" ASC-nin materialları əsasında Buraxılış işi üçün seçdiyimiz mövzu öz aktuallığı ilə seçilir. Buraxılış işində mühüm əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı məsələlər araşdırılaraq tədqiq edilmişdir ;

İlk iki fəsildə müəssisənin mənfəətinin formalaşmasında əsas rol oynayan istehsal resursları haqqında ümumi anlayış verilmiş,onların uçotunun vəzifələri qeyd olunmuş, istehsal resurslarının təsnifatı və qiymətləndirilməsinin,onların hərəkətinin

sənədlərlə rəsmiyyətə salınaraq mədaxil və məxaric olunmasının, istehsal prosesində sərf olunmasının uçotunun düzgün və vaxtında aparılmasının, həmçinin inventarizasiyasının nəticələrinin düzgün əks etdirilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Növbəti - üçüncü fəsildə isə "Bakı Şərab-1" ASC-nin uçot məlumatları əsasında istehsal resurslarından istifadənin iqtisadi təhlilinin əhəmiyyəti göstərilmiş, təhlil nəticəsində istehsal resurslarından səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi, həmçinin istehsal resurslarının iqtisadi təhlilinin təkmilləşdirilməsi problemləri qeyd edilmişdir.

Bununla yanaşı qeyd edək ki, istehsal resurslarından istifadənin uçotu və təhlili metodikasının təkmilləşdirilməsi problemi iqtisad elmində ən çox tədqiq olunan məsələlərdən biri sayılır. Azərbaycanlı iqtisadçılarından Q.Ə. Abbasov, S.M. Səbzəliyev, N.M. İsmayılov, R.N. Kazımov, İ.M. Mahmudov, R.B. Əliyev və H.İ. Nazaməliyevin, həmçinin rus iqtisadçılardan A.F. Aksenenko, V.A. Beloborodova, S.B. Barnqols, M.İ. Bakanov, A.D. Şeremet, V.F. Paliy, V.İ. Petrova, R.S. Sayfulin, A.A. Çeçeta və başqalarının kitab və elmi əsərlərində istehsal resurslarından istifadənin sistemli uçotu və kompleks təhlili ilə bağlı məsələlərə geniş yer verilmiş və onun təkmilləşdirilməsinə dair konkret təkliflər paketi işlənib hazırlanmışdır.

I FƏSİL. İstehsal resursları haqqında anlayış, onların təsnifatı və uçotunun vəzifələri.

1.1. İstehsal resursları haqqında anlayış və onun uçotunun vəzifələri.

İstehsal resursları anlayışını daha yaxşı başa düşmək üçün "Ehtiyatlar üzrə" kommersiya təşkilatları üçün 8 №-li milli mühasibat uçotu standartına baxmamız lazımdır. "Ehtiyatlar üzrə" kommersiya təşkilatları üçün 8 №-li milli mühasibat uçotu standartına əsasən resurslar aşağıdakı şərtlərə cavab verən aktivlər kimi müəyyən edilmişdir:

- (a) **müəssisənin adi fəaliyyəti zamanı satış məqsədilə saxlanılan;** (bura müəssisə tərəfindən satış məqsədləri ilə saxlanılan bütün obyektlər daxildir. Məsələn, elektrik avadanlıqları satıcısının satış üçün saxladığı televizorlar, radioaparatura, hi-fi sistemlər, çaydanlar, mikrodalğalı sobalar və s. mallar onun resurslarının bir hissəsini təşkil edir);
- (b) **satış üçün istehsal prosesində hazırlanmaqda olan;** (istehsalçılar xammalı əldə edərək, ondan satış üçün nəzərdə tutulan hazır məhsulları istehsal edir. İstehsal prosesi xammaldan başlayaraq, hazır məhsul ilə bitirilir, lakin aralıq mərhələlərdə istehsalı tam başa çatmamış məhsullar mövcud olur. İstehsal prosesinde hazırlanmaqda olan belə məhsullar da müəssisənin resurslarının bir hissəsini təşkil edir); və ya
- (c) **istehsal və ya xidmətlərin göstərilməsi prosesində sərf edilən xammal və materiallar formasında çıxış edən.** (bura istehsalçılar tərəfindən emal məqsədilə alınan xammal aiddir. Belə xammal istehsalçının resurslarının bir hissəsini təşkil edir. Bura həmçinin, avadanlığın yağlanması üçün alınan sürtkü yağını da aid etmək olar).

Ещтийатларын, о сцмлядян битмямиш истецсалын учоту мцщасибляр цчцн мцяййян чятинликляр йарадыр. Биринсиси, ещтийатлар ващидинин майа дяйярини мцяййян етмяк зяруридир. Икинсиси, учот просесиндя ещтийатлылыг

принсипия максимум ямял олунмалыдыр. Цчцнсцсц, сатышдан пул эялиринин танынмасы аныны мцяййянляшдирмяк вя даща сонра эялирлярин вя хярслярин уйьунлашдырылмасы методуну истифадя етмяк лазымдыр. Илк нювбядя istehsal ещтийатларыны нәзәрдән кечиряк. Ещтийатларын гиймятляндирилмясиня хцсуси диггятля йанашмаг лазымдыр, чцнки бу сатышын майа дяйярини вя мцвафиг олараг халис мянфяяти мцяййян едян ясас амилдир.

Resursların uçotunda əsas məsələ, onlara çəkilən məsrəflərin aktiv kimi tanınmalı olan və gələcək dövrlərdə onların satışnadək aktiv kimi saxlanılan dəyərinin müəyyən edilməsidir. Bu Standart, Uçot Qaydaları nəzərə alınmaqla, maliyyə hesabatlarını Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanununun 10-cu maddəsinə uyğun olaraq hazırlayan bütün kommərsiya təşkilatları tərəfindən tətbiq edilməlidir. Mühasibat uçotunu tənzimləyən qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlar ilə bu Milli Mühasibat Uçotu Standartı arasında ziddiyyət yarandığı halda, Kommərsiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartı tətbiq edilir.

Bu Standart, aşağıdakılardan başqa bütün növ resurslara tətbiq edilir:

- (a) tikinti müqavilələrindən, habelə onlarla birbaşa bağlı xidmət müqavilələrindən irəli gələn bitirilməmiş işlər;
- (b) maliyyə alətləri; və
- (c) kənd təsərrüfatı fəaliyyətinə və kənd təsərrüfatı məhsullarının yığımina aid bioloji aktivlər.

Bu Standart aşağıdakılar tərəfindən saxlanılan resursların qiymətləndirilməsinə tətbiq edilmir:

- (a) müvafiq sahələrdə qəbul edilmiş uçot təcrübəsinə uyğun olan mümkün xalis satış dəyərilə hesablanan kənd təsərrüfatı və meşə məmulatlarının, yığılmış kənd təsərrüfatı məhsullarının, təbii sərvətlər və təbii sərvətlərdən hazırlanmış məhsulların

istehsalçıları. Belə aktivlər mümkün xalis satış dəyəri ilə qiymətləndirildikdə, həmin məbləğdə dəyişikliklər onların baş verdiyi dövr üzrə mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınırlar.

(b) satış məsrəfləri çıxılmaqla, resurslarını ədalətli dəyər əsasında qiymətləndirən istehlak məhsulları üzrə broker-dilerlər. Belə resurslar, satış üzrə məsrəflər çıxılmaqla, ədalətli dəyərle qiymətləndirildikdə, satış üzrə məsrəflər çıxıldıqdan sonra ədalətli dəyərdəki dəyişikliklər onların baş verdiyi dövr üzrə mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınırlar.

Qeyd etdiklərimizi nəzərə alaraq, istehsal resurslarının uçotu qarşısında aşağıdakı vəzifələrin durduğunu deyə bilərik:

1. İstehsal resurslarının alınması, anbara daxil olması və buraxılması ilə əlaqədar olan sənədlərin düzgün tərtib olunması, sənədlərin vaxtında rəsmiyyətə salınması;
2. İstehsal resurslarına sərf olunmuş xərclərin düzgünlüyünə nəzarət etmək;
3. İstehsal resurslarının hərəkətinə və saxlanmasına nəzarət etmək;
4. İstehsal resurslarının müəyyən olunmuş normalar üzrə sərf olunmasının düzgünlüyünə nəzarət etmək;
5. İstehsal resurslarının maddi məsul şəxslər üzrə mühafizə olunmasına müntəzəm nəzarət etmək;
6. Təsdiq edilmiş normativə əsasən istehsal resurslarının mövcudluğuna nəzarət etmək;
7. İstehsal resurslarını onların saxlanılma yerlərində mühasibat uçotu məlumatları ilə dövri olaraq yoxlamaq;
8. Zay məhsulların, tullantıların yenidən istifadə olunması üzərində nəzarət;
9. Çatışmazlıqların, əskikgəlmələrin səbəblərini aşkara çıxarmaq;
10. Yolda olan istehsal resursları üzərində nəzarət;
11. İstehsal resursları satıcıları ilə hesablaşmaların dəqiq, vaxtında aparılması və rəsmiyyətə salınması;
12. İstehsal resurslarının vaxtılı-vaxtında inventarizasiyasının aparılması;
13. İstehsal resurslarının yenidən qiymətləndirilməsinin nəticələrinin uçotda düzgün əks etdirilməsi və s.

İstehsal resurslarının mühasibat uçotunu yüksək səviyyədə təşkil etmək və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq uçotun aparılması müəssisələrin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.

Onu da qeyd edək ki, təcrübədə olduğumuz "Bakı Şərab-1" ASC-nin mühasibatlığı müasir proqram təminatı ilə təmin olunmuşdur. Lakin burada əsasən milli mühasibat uçotu standartları tətbiq edilir. Xarici ölkələrin firmalarından istehsal resursları alındığı zaman beynəlxalq standartlardan da istifadə edilir.

1.2 İstehsal resurslarının təsnifatı və qiymətləndirilməsi

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının yüksəldilməsi və dolayı yolla əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilk növbədə istehsal resurslarından səmərəli və məqsəduyğun istifadə edilməsindən, həmçinin həmin sahə üzrə qanunlara, normativ aktlara riayət olumasından, istehsal resurslarının uçotunu apararkən qəbul edilmiş milli və beynəlxalq standartların tətbiq edilməsindən asılıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, artıq bu istiqamətdə xeyli işlər görülmüşdür ki, bunlardan biri də Milli Mühasibat Uçotu Standartlarıdır. "Ehtiyatlar üzrə" kommersiya təşkilatları üçün 8 №-li milli mühasibat uçotu standartından istifadə edərək, istehsal resurslarının təsnifatını aşağıdakı kimi apara bilərik;

1. Material resursları;
3. Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri;
4. Hazır məhsul;
5. Mallar;
6. Satış məqsədilə saxlanılan digər aktivlər;

Resursların ümumi məbləği 1 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartınının tələblərinə əsasən mühasibat balansında göstərməlidir. Bu resursların ayrı-ayrı komponentləri isə uçot siyasəti və izahlı qeydlərdə açıqlanmalıdır.

Material resursları hesabat tarixində müəssisə tərəfindən saxlanılan istehsal prosesində istifadə ediləcək xammal, istehsal prosesində istifadəsi nəzərdə tutulan yarımfabrikatlar, komplektləşdirici məmumatlar, resurs hissələri, məhsulların qablaşdırılması üçün istifadə edilən tara, tara materialları və digər material resursları barədə ümumiləşdirilmiş məlumatları əhatə edir. Yeni hesablara planında 201 №-li hesab material resurslarının uçotu üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İstehsal resurslarının əsas bölmələrindən biri də bitməmiş tikinti işləridir. Bitməmiş istehsalat dedikdə istehsalın bütün fazalarını və əməliyyatlarını keçməmiş məhsul başa düşülür. Texnoloji proseslərdə nəzərdə tutulmuş bütün mərhələləri (dövrələri, hədləri) keçməyən məhsullar, habelə komplektləşdirilməmiş, sınaqdan və texniki qəbuldan keçməmiş məmumatlar bitməmiş istehsalata aid edilir.

Hazır məhsullar o məhsullara deyilir ki, onlar mövcud olan standart və texniki şərtlərə, keyfiyyət göstəricilərinə uyğun olaraq tam şəkildə bütün istehsal əməliyyatlarından keçən, müəssisə anbarına və ya sifarişçi müəssisəyə təhvil verilmişdir. Hazır məhsullar müəssisə məhsulunun əsas hissəsini təşkil edir. Bundan başqa, hazır məhsul qrupuna istehsal olunan və kənar müəssisəyə satılan yarımfabrikatlar, yerinə yetirilmiş sənaye xarakterli işlərə kənar müəssisələrə göstərilən buxar, su, elektrik enerjisi, avtoyükdaşınma və digər xidmətlər, özünün qeyri-sənaye istehsalı, təsərrüfat və kapital qoyuluşu ilə əlaqədar olan işlər daxildir. Hazır məhsullar əsasən kənara satılmaq üçün istehsal olunur. Lakin onun müəyyən hissəsi də müəssisə daxilində istifadə oluna bilər.

Mallar dedikdə ticarət, həmçinin ictimai işə müəssisələrinin əldə etdiklərə mal-material qiymətliləri, habelə kirayə əşyaları başa düşülür. Malları uçota alan hesabdən əsasən təchizat və pərakəndə sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələr tərəfindən istifadə edilir. Alqı-satqı məqsədilə əldə olunan belə malların dəyərinə müvafiq əlavələr edilməklə, onlar həmin müəssisələr tərəfindən mal alanlara təqdim olunur.

Satış məqsədilə saxlanılan digər aktivlərə müəssisə tərəfindən növbəti hesabat dövrü ərzində satılması ehtimal edilən bütün uzunmüddətli aktivlər, həmçinin resurslara aid edilən müvafiq qısamüddətli aktivlərin tanınması üzrə tələblərinə uyğun gəlməyən bütün digər resurslar aid edilir.

İstehsal resursları məhsul buraxılışının potensial imkanlarıdır. Məhz buna görə də elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə edərək istehsal resurslarının emalını həyata keçirmək lazımdır. Bunun nəticəsi olaraq biz istifadə etdiyimiz istehsal resurslarından əvvəlki dövrlərə nisbətən xeyli hazır məhsul əldə edib sata və bununla da mənfəətimizi maksimumlaşdırmaqla bilirik.

Təsərrüfat fəaliyyətinin həqiqi mövcud vəziyyətini aşkra çıxarmaq üçün müəssisə və təşkilatlar əmlak və öhdəliklərin qiymətləndirilməsini həyata keçirməlidirlər. Əmlak və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi müxtəlif səbəblərdən – uçotun məqsədindən, mühasibat uçotunda uçota alınmasından, hesabatlarda əks

etdirilməsindən, vergi orqanları və digər səlahiyyətli orqanlarla hesablaşmaların aparılmasından və s. – asılıdır. Əmlak və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi onların əmələgəlmə mənbələrinin uçot və hesabatda pul ölçüsü ilə əks edilməsini nəzərdə tutur. Mövcud olan qanunvericiliyə əsasən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisə və təşkilatlar, o cümlədən, qiymətləndirməni apararkən aşağıdakı qaydalara riayət etməlidirlər;

- 1) Əmlak, öhdəlik və təsərrüfat əməliyyatları manatla qiymətləndirilir.
- 2) Valyuta hesabları həmçinin xarici valyuta ilə həyata keçirilən əməliyyatlar üzrə aparılan mühasibat uçotunun yazılışları xarici valyutanı əməliyyatın baş verdiyi tarixə Mərkəzi Bankın qüvvədə olan məzənnəsi ilə hesablamaqla manatla yerinə yetirilir.
- 3) Əmlak, öhdəlik və təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotu tam manata qədər yuvarlaşdırılmış məbləğ ifadəsində aparılır və əgər məbləğ fərqi olarsa, onda bu fərq təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə aid edilir.

İstehsal resurslarının qiymətləndirilməsi "Ehtiyatlar üzrə" 8№-li Milli Mühasibat Uçotu Standartı ilə tənzimlənir. "Ehtiyatlar üzrə" 8№-li Milli Mühasibat Uçotu Standartının 10-cu maddəsinə əsasən resurslar ilkin dəyər və mümkün xalis satış dəyərdən ən kiçik olan dəyər ilə qiymətləndirilir. Yəni, əgər material əldə edilərkən ödənilmiş dəyər bu obyektin hesabat tarixinə mövcud olan bazar dəyərindən fərqlənərsə, bu iki dəyərdən daha kiçik olan dəyər seçilərək maliyyə hesabatlarında əks etdirilməlidir. Dediklərimizi praktikada olduğumuz "Bakı Şərab-1" ASC-nin təmsalında göstərək

"Bakı Şərab-1" zavodu 05.02.2012 tarixində 7000 manat dəyərində material, yəni etil spirti almışdır. Lakin şirkətin məhsulları mağazalarda satılmadığından materiallar anbarda qalmışdı. Nəticədə həmin etil spirtinin dəyəri 1100 manat azalaraq, 5900 manat təşkil edir. Beləliklə, etil spirtinin iki dəyəri, yəni 7000 manat dəyərində ilkin və 5900 manat dəyərində mümkün satış dəyəri formalaşır. Qeyd etdiyimiz standartta əsasən etil spirti qiymətləndirilərkən onun ilkin

və mümkün satış dəyərinin ən kiçiyi - 5900 manat götürülməlidir.

İlkin dəyər və mümkün satış dəyərini nəzərdən keçirək. İstehsal resurslarının ilkin dəyərinə onların əldə edilməsi, istehsalı və ya emalı, həmçinin hazırkı vəziyyətə və yerləşdiyi əraziyə gətirilməsinə çəkilən digər məsrəflər daxil edilməlidir. İstehsal resurslarının əldə edilməsi üzrə məsrəflərə alış qiyməti, idxal rüsumları və digər vergilər (ƏDV istisna olmaqla), daşınma, boşaltma və materialların, xammalların əldə edilməsi ilə bağlı sair xərclər daxildir. Lakin ilkin dəyər hesablanarkən ticarət güzəştləri və bu kimi endirimlər nəzərə alınmamalıdır.

"Bakı Şərab-1" zavodu şərab istehsalı zamanı istifadə olunan bəzi butulka materiallarını xaricdən idxal edir. Və butulkanın birini 0,10 manata alır. İxracatçı firma - "Fanaqoriya" zavodu "Bakı Şərab-1" zavoduna 10000 ədəddən çox butulka alacağı təqdirdə 5 faiz endirim edəcəyini bildirir. Beləliklə, 11.08.2012 tarixində "Bakı Şərab-1" zavodu 11000 ədəd butulka almış, bununla da 5 faiz güzəşt əldə etmişdir. "Bakı Şərab-1" zavodu materialların daşınmasına, yüklənilib-boşaldılmasına 1035 manat xərc çəkmiş və 110 manat idxal rüsumu ödəmişdir. Bu halda materialların ilkin dəyəri aşağıdakı kimi ; $(1100 - 1100 * 5 : 100) + 110 + 1035 = 2190$ manat olmuşdur.

Emal məsrəflərinə məhsul vahidləri ilə birbaşa bağlı olan məsrəflər daxildir. Həmçinin, hazır məhsulun əldə edilməsi üçün xammalın emalı zamanı yaranan daimi və dəyişən istehsal xərclərinin müntəzəm şəkildə bölüşdürülməsi də emal məsrəflərinə aiddir. İstehsal qaimə məsrəflərinin emal məsrəfləri üzrə bölüşdürülməsi müəssisənin normal iş şəraitində mövcud olan istehsal gücünə əsasən həyata keçirilir. Normal istehsal gücü – planlı texniki qulluğun göstərilməsi nəticəsində istehsal gücü üzrə itkilər nəzərə alınmaqla normal fəaliyyət zamanı bir neçə dövr və ya iş mövsümü üzrə orta göstəricilər əsasında hesablanaraq, əldə edilməsi gözlənilən istehsal həcmidir.

Sair məsrəflər isə yalnız resursların müəssisənin ərazisinə və ya hazırkı vəziyyətinə gətirilməsi zamanı yarana bilər ki, bu məsrəflər də ilkin dəyərdə öz əksini

tapır. Belə məsrəflərin tərkibində nəqliyyat sığortası və komission xərcləri xüsusilə qeyd olunur. Xammal, material və digər istehsal məsrəfləri üzrə normadan artıq sərf edilən məsrəflər, anbar məsrəfləri, istehsal resurslarının əraziyə gətirilməsi ilə heç bir əlaqəsi olmayan inzibati qaimə xərcləri və satış xərcləri (reklam və stimullaşdırma xərcləri, satış bölməsinin işçi heyətinin əmək haqları, zəmanət məsrəfləri) resursların dəyərinə aid edilmir. Habelə borclarla bağlı məsrəflərin istehsal resurslarının ilkin dəyərinə aid edilməsinə icazə verilmir.

Resursların ilkin dəyərinin müəyyən edilməsi zamanı daha dolğun nəticə əldə etmək üçün normativ məsrəflər metodu və ya pərakəndə satış qiyməti metodlarından istifadə edilməsi məqsədə uyğun sayılır. Normativ məsrəflər metodu xammalın, materialın istifadəsinin normativ dərəcəsini nəzərə alır. Pərakəndə satış metodu adətən oxşar mənfəətlilik dərəcəsinə malik olan bir çox mallar ilə xarakterizə olunan pərakəndə sahələrdə istifadə edilə bilər. Pərakəndə satış metodunda ilk olaraq resursun satış qiyməti təyin edilir (bu qiymətin müəyyən edilməsi çox asandır) və ondan normal mənfəətlilik dərəcəsi çıxılır. Pərakəndə satış metodu adətən, müxtəlif mənfəətlilik dərəcələrinə malik olan və ya satışı zamanı mütəmadi olaraq güzəştlərin təqdim edildiyi geniş çeşiddə müxtəlif malları pərakəndə qaydada satan müəssisələrdə tətbiq edilə bilər.

Mümkün xalis satış dəyəri – resursların ilkin dəyəri hər hansı bir səbəbdən tam olaraq əvəzləşdirilə bilinmirsə, onda bu dəyər mümkün satış dəyərində silinməlidir. Resursların dəyərinin öz ilkin dəyərindən mümkün xalis satış dəyərində silinməsi təcrübəsi aktivlərin satışından və ya istifadəsindən əldə edilməsi gözlənilən məbləğdən artıq dəyərle qiymətləndirilməməsi fikrini əks etdirir.

“Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanuna əsasən material resursları olan xammal, əsas və köməkçi materiallar, yanacaq, alınmış yarımfabrikatlar, komplektləşdirici məmulatlar, ehtiyat hissələri, məhsulların (malların) qablaşdırılması və daşınması üçün istifadə olunan taralar və sair material ehtiyatları uçot və hesabatda onların faktiki maya dəyəri üzrə əks etdirilir. istehsal

resurslarının faktiki maya dəyəri, alış dəyərindən (əlavə dəyər vergisini çıxmaqla), təchizat xərclərindən, xarici iqtisadi təşkilatlara ödənilən komission mükafatlardan, əlavələrdən, istehsal resurslarının alınması üçün alınmış bank kreditlərindən, onlara hesablanmış faizlərdən, əmtəə birjalari xidmətlərinin dəyərindən, gömrükxana rüsumundan, materillarin daşınması başqa təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilərsə, daşınma, saxlanma xərclərindən, təbii itki normaları çərçivəsində yolda istehsal resurslarının çatışmamasından olan itkilərdən və s. xərclərdən asılı olaraq dəyişir.

Müəssisədə istehsal resurslarının faktiki maya dəyərini dərhal hesablamaq mümkün olmadığından faktiki maya dəyəri ancaq ayın sonunda hesablanır. Lakin hər gün müəssisələrdə istehsal resurslarının hərəkəti baş verir. Və bu əməliyyatlar həyata keçirildikcə mütəmadi olaraq məxaric və mədaxil sənədləri rəsmiyyətə salınmalı, uçotda əks etdirilməlidir. Məhz buna görə də cari uçotda qabaqcadan müəyyən edilmiş, möhkəm uçot qiymətlərindən istifadə olunur.

Müasir dövrdə müxtəlif uçot qiymətlərindən istifadə olunsada əsasən azad bazar, yəni müqavilə qiyməti və orta alış qiyməti tətbiq edilir. Azad bazar (müqavilə) qiyməti adından göründüyü kimi malsatan və alıcılar arasında müqavilə bağlanan zaman müstəqil olaraq müəyyən edilir. Orta alış qiymətinin əsasını isə istehsal resurslarının müqavilə qiyməti ilə, onların əldə olunmasına hesablanan nəqliyyat-tədarük xərcləri təşkil edir.

Ay başa çatdıqdan sonra istehsal resurslarının həqiqi maya dəyəri ilə uçot qiyməti arasında kənarlaşma müəyyən edilir və bu kənarlaşma hər bir materila qrupu üzrə ayrılıqda analitik hesablarda uçota alınır. Qeyd edək ki, kənarlaşma müsbət və ya mənfi işarəsi ilə ola bilər. istehsal resurslarının faktiki maya dəyəri, onların uçot qiyməti ilə kənarlaşmanın cəminə bərabər olur.

Bundanlarsda başqa beynəlxalq təcrübədə istehsal resurslarının qiymətləndirilməsi zamanı transfert qiymətindən də istifadə edilir. Əsasən əsas və törəmə müəssisələr, həmçinin həmin müəssisənin başqa ölkələrdə yerləşən filialları ilə material resursları üzrə hesablaşmalar zamanı transfert qiymətindən istifadə edilir.

Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına əsasən, istehsal resurslarının faktiki maya dəyərini hesabatın tərtib olunduğu anda bazar qiyməti ilə müqayisə edilməklə mümkün olan ən kiçik dəyərlə uçot və hesabatda əks etdirilməlidir. Əgər bu zaman məbləğ fərqi olarsa, onda bu fərq təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə aid edilməlidir.

Beynəlxalq uçot təcrübəsində əsas məsələlərdən biri də istehsal resurslarının, yəni materialların, xammalların, yarımfabrikatların istehsalat silinməsi zamanı maya dəyərini müəyyən edilməsidir ki, bunu da aşağıdakı üç üsulla həyata keçirmək olar.

- 1) Vaxta görə birinci alınanların maya dəyəri metodu ilə;
(FİFO – First in, First out)
- 2) Vaxta görə sonuncu alınanların maya dəyəri metodu ilə;
(LİFO – Last in, First out)
- 3) Orta maya dəyəri metodu ilə;

Vaxta görə birinci alınanların maya dəyəri metodunun (FİFO) mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman material qiymətliləri istehsalata alınma ardıcılığı ilə buraxılır. Təbii olaraq, maya dəyərini müəyyən edilməsinin bu metodu daxil olmuş materialların məxaric olunmasının faktiki ardıcılığından asılı olur. Bu metodun tətbiqi zamanı material qiymətlilərinin son qalığının məbləği onların cari bazar qiymətinə uyğunlaşır. Bu metodun istifadəsi o zaman səmərəli və məqsəduyğun sayılır ki, material dəyərlilərinin qiymətində dəyişmə az olsun, istehsal vaxtı isə bir o qədər də çox uzun olmasın. Bu metoddan istifadə edildikdə məhsulun maya dəyəri aşağı düşür, bununla da xalis mənfəətin həcmi artmış olur. FİFO metodunun mənfi cəhəti kimi onu deyə bilərik ki, bu metodun tətbiqi çox əməktutumludur və müxtəlif dövrlərdə istehsalata buraxılmış material partiyalarının qiymətlərində kənarlaşmalar olur.

Vaxta görə sonuncu alınanların maya dəyəri metodunun (LİFO) mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman material dəyərliləri istehsalata sonuncu alınan partiyanın qiyməti ilə buraxılır.

Qiymətlərin azalması şəraitində LIFO metodunun tətbiqi daha səmərəlidir. Bu zaman istehsalata buraxılmış materiallar cari bazar dəyəri ilə qiymətləndirilir və bu da öz növbəsində maya dəyərinin azalmasına, beləliklə müəssisənin gəlirinin artmasına şərait yaradır. Bu, LIFO metodunun üstün cəhətidir. Lakin metodun mürəkkəbliyi və əməktutumlu olması onun mənfi cəhəti kimi səciyyələndirir. Qiymətlərin azalması şəraitində LIFO metodu daha çox gəlir gətirdiyi halda, qiymətlərin artması şəraitində FIFO metodu daha qazanlıdır. Çünki həmin şəraitdə FIFO üsulu ilə hesablanan maya dəyəri həmin dövrün qiymətləri ilə müqayisədə aşağı olur və müəssisənin gəliri artmış olur. İndi isə praktiki olaraq FIFO və LIFO metodlarına nəzər salaq.

"Bakı Şərab -1" zavodu 2012-ci ilin iyul ayında qiymətlərin artdığı şəraitdə müxtəlif qiymətlərlə ümumi miqdarı 5000 kq olmaqla üzüm almış və avqust ayının əvvəli 4000 kiloqramını istehsalata buraxmışdır.

Materialın adı	Alınma tarixi	Ölçü vahidi	Miqdar	Qiyməti manatla (1 kq hesabı ilə)	Məbləği (manatla)
Üzüm	05.07.2012	kq	500	2,50	1.250,00
Üzüm	10.07.2012	kq	1000	2,70	2.700,00
Üzüm	15.07.2012	kq	2000	3,00	6.000,00
Üzüm	25.07.2012	kq	1500	3,10	4.650,00
31.07.2012 tarixinə qalıq		kq	5000		1.4600,00
Istehsalata buraxılıb		kq	4000		

Istehsalata buraxılan üzümün maya dəyərini həm FIFO, həm də LIFO metodu ilə hesablayaq.

1) FIFO üsulu ilə hesablayaq;

$$500 \cdot 2,50 + 1000 \cdot 2,70 + 2000 \cdot 3,00 + 500 \cdot 3,10 = 1.250,00 + 2.700,00 + 6.000,00 + 1.550,00 = 11.500,00 \text{ manat}$$

Ayın sonuna material qalıq məbləği = 14.600,00 – 11.500,00 = 3.100,00 manat

2) LİFO üsulu ilə hesablayaq;

$1500 \cdot 3,10 + 2000 \cdot 3,00 + 500 \cdot 2,70 = 4.650,00 + 6.000,00 + 1.350,00 = 12.000,00$
manat

Ayın sonuna material qalığı məbləği = 14.600,00 – 12.000,00 = 2.600,00 manat təşkil edəcəkdir.

Sonra "Bakı Şərab -1" zavodu 2012-ci ilin sentyabr ayında qiymətlərin azaldığı şəraitdə müxtəlif qiymətlərlə ümumi miqdarı 7000 kq olmaqla üzüm almış və oktyabrın ayının əvvəli 5600 kiloqramını istehsalata buraxmışdır.

Materialın adı	Alınma tarixi	Ölçü vahidi	Miqdar	Qiyməti manatla (1 kq hesabı ilə)	Məbləği (manatla)
Üzüm	03.09.2012	kq	900	1,80	1.620,00
Üzüm	11.09.2012	kq	1200	1,50	1.800,00
Üzüm	18.09.2012	kq	1900	1,20	2.280,00
Üzüm	27.09.2012	kq	3000	0,90	2.700,00
30.09.2012 tarixinə qalıq		kq	7000		8.400,00
Istehsalata buraxılıb		kq	5600		

İstehsalata buraxılan üzümün maya dəyərini həm FIFO, həm də LİFO metodu ilə hesablayaq.

1) FIFO üsulu ilə hesablayaq;

$900 \cdot 1,80 + 1200 \cdot 1,50 + 1900 \cdot 1,20 + 1600 \cdot 0,90 = 1.620,00 + 1.800,00 + 2.280,00 + 1.440,00 = 7.140,00$ manat

Ayın sonuna material qalıq məbləği = 8.400,00 – 7.140,00 = 1.260,00 manat

2) LİFO üsulu ilə hesablayaq;

$3000 \cdot 0,90 + 1600 \cdot 1,20 = 2.700,00 + 1.920,00 = 4.620,00$ manat

Ayın sonuna material qalığı məbləği = $8.400,00 - 4.620,00 = 3.780,00$ manat təşkil edəcəkdir.

Hər iki variantın təhlili nəticəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz nəticəyə varmaq olar. Belə ki, qiymətlərin artması şəraitində FIFO metodundan istifadə müəssisənin gəlirini artırır, qiymətlərin azaldığı şəraitdə isə LIFO metodu müəssisəyə daha çox gəlir gətirir.

Göründüyü kimi, FIFO və LIFO metodlarının müsbət və mənfi cəhətləri vardır. Sözsüz ki, bu metodlardan birinin tətbiqi müəssisənin maliyyə nəticələrinə, müəssisənin balans və "Mənfəət və zərərlər" haqqında hesabatının tərtibinə əsaslı surətdə təsir göstərəcək. Məhz bu baxımdan, müəssisələr material resurslarının qiymətləndirilməsində həm cəmiyyət, həm də müəssisə üçün daha səmərəli olan metodu seçməlidirlər. Lakin Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 1997-ci il 23 yanvar tarixli "Müəssisənin uçot siyasəti haqqında" Əsasnamədə material dəyərlilərinin qiymətləndirilməsinə aid heç bir müddəanın olmaması, qeyd edilən məsələni bir xeyli qəlizləşdirir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, "Bakı Şərab-1" ASC-də FIFO metodunun tətbiqi həyata keçirilir.

Material resurslarının qiymətləndirilməsinin 3-cü üsulu kimi orta maya dəyəri metodunu qeyd etdik. Orta maya dəyəri metodunun tətbiqi zamanı ilk olaraq alınmış qiymətlilərin orta dəyəri tapılır. Bundan sonra istehsalata buraxılan qiymətlilərin maya dəyəri hesablanır. Bu metodu yuxarıda göstərdiyimiz "Bakı Şərab-1" ASC-nin 2012-ci il material məlumatlarına tətbiq edək ;

Orta dəyər = $14.600,00 : 5000 = 2,92$ manat

Istehsalata buraxılan qiymətlilərin orta maya dəyəri = $2,92 * 4000 = 11.680,00$ manat

Ayın sonuna material qalıq məbləği isə = $14.600,00 - 11.680,00 = 2.920,00$ manat təşkil edər.

Onu da qeyd etmək zəruridir ki, inflyasiya şəraitində ən səmərəli və məqsədəuyğun metod elə orta maya dəyəri metodudur ki, bu metodla müəssisə bazarlarda itkilərin qarşısını müəyyən qədər alar və bununla da hesabat ilini zərərle başa vurmaqdan yan qaça bilər. İnflyasiya zamanı FIFO və LİFO metodlarından istifadə məsləhət görülmür. Ümumiyyətlə, Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları Şurası LİFO metodundan istifadəni qadağan etmişdir. Çünki müəssisə axırncı partiya malı baha qiymətə alarsa, bu qiyməti bütün materiallara tətbiq edərək satış qiymətini, dolay yolla mənfəətini artırmağa çalışacaqdır.

Müəssisələr digər təşkilatlardan aldıkları malları alış yaxud satış qiyməti ilə uçota ala bilərlər. İqtisadiyyatın tamamilə dövlət nəzarətində olduğu vaxtda, bütün qiymətlər dövlət tərəfindən tənzimləndiyinə görə mal qiymətləri satış qiyməti ilə uçota alınır. Ancaq inidki şəraitdə eyni adlı mallar tərəflər arasındakı razılaşmadan asılı olaraq müxtəlif qiymətlərə alınıb-satıla bilər. Ona görə də qiymətlərin sabit olmadığı şəraitdə malların alış qiyməti ilə uçota alınması daha məqsədə uyğundur. Bazar iqtisadiyyatında malların alış qiyməti ilə uçota alınması geniş yayılmışdır. Bunun üçün bir neçə üsuldən istifadə olunur; 1. Hər əmtəənin alış və satış qiymətlərini qeyd etməklə; 2. Hər bir malın orta qiymətini tapmaqla; 3. Mal qalığını hesabat dövründə daxil olmuş malın son qiyməti ilə qiymətləndirməklə; 4. Mal qalığını hesabat dövründə daxil olmuş malın ilk qiyməti ilə qiymətləndirməklə.

Birinci üsuldən istifadə ediləndə çox vaxt sərf olunmasına baxmayaraq hesabatın nəticəsi daha dəqiq olur. İkinci üsulda malların mədaxili həqiqi alış dəyərində uyğun olur, silinməsi isə ayın sonunda yerinə yetirilir. Müxtəlif qiymətlərlə daxil olmuş eyni adlı malların orta qiyməti tapılır. Tapılmış qiymət hər bir malın son miqdarına vurulmaqla malların ümumi qalıq məbləği tapılır. Üçüncü və dördüncü üsullər müvafiq material qiymətlilətinin istehsal silinməsi zamanı istifadə edilən FIFO və LİFO üsulundakı prinsipə əsaslanır.

Hazır məhsullar da natural və həm də dəyər ifadəsində uçota alınır. Müəssisə balansında hazır məhsulların resursu faktiki istehsal maya dəyəri, plan (normativ)

maya dəyəri və ya qısaldılmış maya dəyəri (ümumi təsərrüfat xərclərinin daxil olmamaqla) formasında əks olunur.

Bitməmiş istehsalın hesabatda, daha doğrusu, balansda hansı qiymətlərlə əks etdirilməsi "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunda göstərilmiş və əhatəli açıqlanmışdır. Həmin qanuna əsasən bitməmiş istehsal normativ (plan) maya dəyərilə, yaxud müstəqim xərclərin maddələri üzrə, həmçinin xammalın, materialın və yarımfabrikatların dəyəri ilə, fərdi məhsullar istehsalı sahələrində isə bitməmiş istehsal balansda faktiki istehsal xərcləri üzə əks etdirilə bilər.

II FƏSİL. İstehsal resurslarının uçotunun təşkili və sənədlərlə rəsmiyyətə salınması.

2.1. İstehsal resurslarının hərəkətinin sənədlərlə rəsmiyyətə salınması.

İстешсал ещтийатларынын уçотунун уцксяк сывийядя тьашкили, сямряли апарылмасы, hesabat нятиьяляринин лазымынъя гиймятляндирилмяси цццн истешсал ещтийатларынын алынмасы, мядахил едилмяси, сахланмасы, мясряфляря силинмяси вя саир бу кими ямялийятлар дягиг, ясаслы sürətdə sənədlərlə rəsmiyyətə salınmalıdır.

Müəssisələrdə onların informasiya sistemini təşkil edən sənəd sözü latınca "documentum" sözündən götürülmüşdür və yazılı vəsiqə,şəhadətnamə mənalarını ifadə edir. Sənədlər müəssisədə icra olunan təsərrüfat əməliyyatlarının etibarlı, düzgün olmasını təmin etməklə yanaşı ilkin, cari və son nəzarətin təşkilinə, təsərrüfat əməliyyatlarının məqsədəuyğun və qanun tələblərinə uyğun icra olunmasını təmin edir. Mühasibat sənədi icra olunmuş təsərrüfat əməliyyatlarının və uçot yazılışlarının təsdiq olunmuş formasıdır. Sənədlər əsasında mühasibat yazılışları aparılır. Sənədsiz mühasibat yazılışı icra oluna bilməz.

Mühasibat uçotu haqqında qanuna əsasən ilkin sənədlər təsərrüfat əməliyyatları və onların aparılması üçün rəhbərliyin göstərişini təsdiq edən yazılı şəhadətnamədir.

Tərtib olunmuş sənədlər əsasında istehsal ehtiyatlarının hərəkəti üzərində daimi nəzarət təmin olunur. Hər hansı bir sənədi imzalayan səlahiyyətli şəxs həyata keçirilmiş əməliyyatların qanunauyğun və düzgün olması barədə məsuliyyət daşıyır. Sənədlər istehsal resurslarının qorunub saxlanmasına,onlardan qənaətlə istifadə edilməsinə şərait yaradır. Məhz bu səbəbdən maddi-məsul şəxslər seçilən zaman onların vəzifələrini icra edərkən vicdanlı olması və digər keyfiyyətləri ön plana çəkilir. Mövcüd olan qanunvericiliyə görə mühasibat sənədləri bir qayda olaraq təsdiq olunmuş formalarda, nəşr olunmuş şəkildə istifadə olunur.

Əməliyyatların tərtib olunması zamanı hər bir sənədin özünəməxsus zəruri rekvizitləri olmalıdır. Aşağıdakı rekvizitlərdən hər hansı biri: sənədin adı, nömrəsi, kodu, tərtib olunan müəssisənin adı, təsərrüfat əməliyyatlarının məzmunu və ölçüləri(natural

və pul ifadəsində), təsərrüfat əməliyyatlarının baş verməsi vaxtı, tamamlanması və onun rəsmiləşdirilməsinin düzgünlüyü üçün məsul şəxslərin vəzifələri, soyadı, adı, atasının adı, şəxsi imzaları və başqa əlamətləri olmadıqda sənəd etibarlı sayılmır.

Sənədlərin qorunub saxlanması təmin edilməsinə məsuliyyəti müəssisənin baş mühasibi daşıyır.

Müəssisələrin əksəriyyəti istehsalat resurslarının alqı-satqısı ilə məşğul olurlar. İlk öncə istehsalat resurslarının daxil olması zamanı həyata keçirilən sənədləşməyə nəzər yetirək. Malsatanlardan daxil olan əmtəə – material qiymətlilərin mədaxili zamanı əsas ilkin sənəd hesab - faktura sayılır.

İstehsalat resurslarının əldə edilməsi üçün bütün daxil olan sənədlər müəssisənin təchizat xidmətinə göndərilir. Təchizat xidmətinin işçiləri daxil olan istehsalat resurslarının miqdarının, keyfiyyətinin, çeşidinin, qiymətinin, yüklənmə vaxtının və s.-nin malgöndərən təşkilatlar üzrə müqavilənin yerinə yetirilməsini yoxlayırlar. Daxil olan sənədlər xüsusi jurnalda yəni daxil olan yüklərin uçotu jurnalında qeyd olunur. Bu jurnalı aparən işçilər ayda bir dəfə jurnalda olan məlumatları mühasibat məlumatları ilə yoxlamalıdır. Mühasibat işçiləri öz növbəsində jurnalın düzgün aparılmasına müntəzəm nəzarət etməlidir. Malsatanların hesabnaməsi jurnalda qeyd edildikdən sonra ona əlavə edilən sənədlərlə birlikdə daxil olan istehsalat resurslarını anbar uçotunda mədaxil etmək üçün anbara verilir.

Mal göndərənlərin anbarından istehsalat resurslarını almaq üçün təsərrüfatın nümayəndəsinə vəkalətnamə verilir. Vəkalətnamədə: material qiymətlilərini kimdən və hansı sənədlə (hesab, sərəncam kağızı və i.a) alması və vəkalətnamənin müddət vaxtı göstərilir. Mühasibat verilən vəkalətnamənin ciddi uçotunu aparır. Bunun üçün vəkalətnamə verildikdə verilən vəkalətnamə xüsusi jurnalda qeydə alınır.

Əyani olaraq olaraq "Bakı Şərab-1" ASC-də tərtib edilmiş vəkalətnamələrin qeydiyyatı jurnalına baxaq.

Vəkalətnaməni n N-si	Verilmə tarixi	Vəkalətnaməni alan şəxs	Alan şəxsin imzası	Qeyd
000001	12.01.2012	Əliyev Hüseyn Musa oğlu		Brendi (konyak) butulkası alınması üçün verilmişdir
000002	31.01.2012	Əliyev Hüseyn Musa oğlu		Buğda spirt alınması üçün verilmişdir

Ekspeditor (yaxud başqa şəxs) etibarnamə üzrə qiymətliləri aldıqdan sonra növbəti gündən gec olmayaraq almış mal-material qiymətlilərinin anbara təhvilə haqqında əmtəə-nəqliyyat qaiməsini və ona əlavə edilən digər sənədləri təsərrüfatın mühasibatına verir. İstifadə olunmayan vəkalətnamə onların vaxtı keçdikdən sonra növbəti gündən gec olmayaraq mühasibliyə qaytarılır. Əgər vəkalətnamə istifadə olunmamışdırsa, üzərində "ləğv edilir" sözü yazılmaqla ilin sonuna kimi saxlanılır və ilin axırında ləğv edilir.

Avtonəqliyyatla müəssisəyə yük daşındıqda yük göndərəndən alınan istehsal resursları əmtəə-nəqliyyat qaiməsinin əsasında qəbul edilir.

Mal göndərənlərin sənədində göstərilənlər onların çeşidi, keyfiyyəti və miqdarı daxil olmuş istehsal resurslarına uyğun gəlmədikdə istehsal resurslarının qəbulu haqqında ayrıca formada akt tərtib edilir. Akt, 2 nüsxədə tərtib olunur.

Malsatanlarla hesablaşmaların analitik uçotu malsatanlar, müqavilələr, hesablaşma sənədləri, hesablaşma növləri üzrə təşkil olunur.

Malsatanlarla hesablaşmaların uçotunu əyani olaraq onun üçün nəzərdə tutulmuş registrdə , yəni 6 №-li jurnal orderdə aparmaq daha səmərəli və analitikli ola bilər.

Müəssisənin özünün sənaye istehsalatı və xidmətedici istehsalatından daxil olan istehsal resursları məhsulların emalı haqqında hesabat və ona əlavə edilən sübütedici sənədlərin əsasında mədaxil edilir.

İstehsal resurslarının buraxılışı isə əsas sənədlərlə rəsmiyyətə salınır. Bu sənədlərə qaimə və limit-zabor vərəqələri və s. daxildir. Kənəra buraxılan qiymətlilər istehsal resurslarının növündən asılı olaraq müvafiq ixtisaslaşmış əmtəə-nəqliyyat qaiməsi üzrə rəsmiyyətə salınır. Təsərrüfatda müntəzəm olaraq istehsal resursları işləndikdə materialların buraxılışı üçün limit-zabor vərəqəsi tətbiq olunur. Beləliklə anbardan istehsal resurslarının birdəfəlik verilişi üçün qaimədən istifadə edilir. Əgər istehsal resursları anbardan müntəzəm buraxılırsa onda limit-zabor vərəqəsindən istifadə etmək lazımdır.

Limit-zabor vərəqəsi təqvim ayı ərzində iki nüsxədən ibarət yazılır. Bu sənəd toplayıcı sənəddir və istehsal resursları uçotunun aparılmasını əhəmiyyətli dərəcədə yüngülləşdirir. Limit-zabor vərəqəsinin birinci bölməsinin "İcazə verilir" qrafasında nə qədər məhsul və materialın buraxılması əks etdirilir. Bu bölmə limitin həcmi göstərir. Bu bölmə (buraxılış limiti) təsərrüfat rəhbəri və baş mühasib tərəfindən imzalanır. İkinci bölmədə buraxılan qiymətlilərin miqdarı göstərilir. Limitin həcmi qurtardıqda istehsal resursları buraxılışı dayandırılır. Lazım olan hallarda təsərrüfat rəhbəri əlavə limitə icazə verir.

Limit-zabor vərəqəsinin bir nüsxəsi mal alanda qalır, ikinci nüsxə anbardarda qalır. Anbardar qiymətliləri buraxarkən vərəqənin hər iki nüsxəsində buraxılan vəsaitin miqdarı və tarixini göstərir. Buna görə anbardarda qalan limit-zabor vərəqəsini mal alan imzalayır, mal alanda qalan nüsxəni isə anbardar imzalayır.

"Bakı Şərab-1" ASC öz məhsullarını müəssisə və təşkilatlara buraxdığından sözü gedən müəssisədə limit-zabor vərəqəsindən istifadə edilmir.

Müvafiq inventarlar tam və qismən ləğv edildikdə yararsız hala düşən inventarların silinməsi üçün "İstehsalat və təsərrüfat inventarlarının silinməsi aktı "

tətbiq edilir. Aktı komissiya tərtib edir. Aktın arxa tərəfində istehsal resurslarının yararsız hala düşməsinə görə ləğv edilmə haqqında nəticə hesablanır.

Ümumiyyətlə müasir şəraitdə - sərbəst bazar iqtisadiyyatında məhsullar əsasən alıcı müəssisələrlə bağlanmış müqavilələr (kontraktlar) əsasında satılır. Bağlanmış müqavilə şərtlərindən asılı olaraq məhsul satışının həcmi onun yüklənməsindən sonra və ya alıcı müəssisə tərəfindən qəbul olunmuş məhsulun dəyərinin malsatanın hesablaşma hesabına daxil olduqdan sonra satış həcminə daxil olunur. Həmçinin istehsal resurslarının sexdən anbara verilməsi üçün iki nüxsədən ibarət qaimə yazılır, onun bir nüxsəsi məhsulla birlikdə anbar müdirinə, digər nüxsəsi isə anbar müdirinin imzası ilə sexdə saxlanılır. Hazır məhsulun sifarişçiyə verilməsi, sifarişçi müəssisənin vəkalətnaməsi əsasında onun nümayəndəsinə qəbul-təhvil qaiməsi əsasında verilir.

Alıcı müəssisəyə yüklənmiş və ya buraxılmış istehsal resurslarının sənədləri onların ünvanına hesab ödəmə tələbnaməsi təqdim olunması üçün mühasibatlığa təhvil verilir. Tərtib olunmuş ödəmə tələbnaməsi ona əlavə olunmuş yüklənmə sənədləri ilə birlikdə alıcı müəssisəyə və banka təqdim olunur. Həmin sənədlər əsasında inkasso qaydasında yüklənmiş məhsulun dəyərinin ödənməsi həyata keçirilir.

Alıcıya göndərilmiş hesablaşma-ödəmə sənədlərində satıcı və alıcı müəssisənin adı, ünvanı, bankda olan hesablaşma hesabının nömrəsi, məhsul satılmasına dair bağlanmış müqavilənin nömrəsi, tarixi, məhsulun adı, miqdarı, ödəniləcək məbləğ, nəqliyyat sənədinin nömrəsi və s. göstərməlidir. Ödəmə məbləğinə yüklənmiş məhsulun buraxılış (müqavilə) qiyməti üzrə məbləği, tara və qablaşdırıcı materialların dəyəri və nəqliyyat xərcləri daxil edilir.

İstehsal resurslarının satışı alıcı ilə bağlanmış müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq icra olunur. İstehsal resurslarının satışı üzrə əməliyyatın mühasibat uçotunda əks olunması istehsal resurslarının alıcıya yüklənməsi və ya alıcının nümayəndəsinə təhvil verilməsi ilə əlaqədar tərtib olunmuş sənədlər əsasında əks olunur. Satılan istehsal resursu üzrə satıcının mülkiyyət hüququnun alıcıya keçməsilə uçot yazılışı aparılır.

Təhtə hesab şəxslər tərəfindən nəgd pulla alınan istehsal resursları (mal çeki, arayış və akt) onu təsdiq edən sənədlər əsasında müəssisə anbarına mədaxil edilir. Daxil olmuş istehsal resursları müəssisə anbarından istehsal təsərrüfat resurslarına, kənar təşkilatlara, emal məqsədilə və ya tələbatdan artıq olan hissənin kənara satışı üçün və s. buraxılır. Mövcud qaydalara görə hər bir müəssisədə istehsal resurslarının anbara daxil olması və məxaric olunmasına icazə vermək və həmin sənədlərə imza atmaq hüququ olan şəxslər müəssisə rəhbərliyi tərəfindən əmrlə rəsmiyyətə salınmalıdır. Bu siyahı müəssisədə istehsal resursların hərəkəti ilə əlaqədar olan bütün xidmətlərdə olması vacibdir.

Əməliyyatların icrası zamanı bəzən müəyyən olunmuş qayda və prinsiplərə cavab verməyən sənədlər aşkar edilir. Bu zaman belə sənədlər mühasibatlığa qəbul olunmamalıdır. Həmçinin sənədlərin yoxlanması və qəbulu zamanı aşkar edilmiş səhvlər düzəldilməlidir. Əgər qanunsuz əməliyyatların baş verməsi halları, yaxud imzaların, rəqəmlərin saxtalaşdırılmasını təsdiq edən sənədlər müəyyən edilərsə, onların səbəbləri aşkar edilənədək mühasibat uçotunda əks edilmir.

Bunlarla yanaşı mühasibat uçotunda registrlər əhəmiyyətli rol oynayır. Mühasibat uçotunun qeyd vasitələri, yəni registrləri qəbul edilmiş ilk uçot sənədlərindəki informasiyaların mühasibat uçotunun hesablarında və mühasibat hesabatlarında əks etdirilməsinin sistemləşdirilməsi və cəmiyətdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Uçot registrləri təsərrüfat əməliyyatlarının qeydiyyatı üçün nəzərdə tutulan xüsusi sənədli formalarıdır. Bu üçün təsərrüfat əməliyyatları uçot registrlərində əks etdirilir. Onlar xüsusi kitablarda (jurnallarda), ayaq-ayaq kartlarda, maşinoqramlarda və ya maşındaşyuyası informasiyalarda aparılır.

Mühasibatlığa təqdim olunmuş ilkin sənədlərdəki yalnız ümumi xarakterli səhvlər düzəldilə bilər. Düzəlmiş sənədi təqdim edən şəxs

imzalamalıdır. Əgər kassa və bank sənədlərində səhvlər müəyyən olunursa həmin sənədlər düzəldilmir. Həmin sənədlərdə pozma, yenidən yazma hallarına yol verilmir.

Müxtəlif yazılışların aparılması zamanı yol verilən səhvlər olduğu hallarda bu cür səhlərin aradan qaldırılması aşağıdakı cədsuldan birinin kюмяyindən istifadə etməklə yerinə yetirilə bilər:

1.Korrektura; 2.Storno (мянfi ішаря);3.Яlavя yazılıш.

Səhvlərin korrekturası adlanan dцзяліш cсsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman səhv yazılıшмябляын, yaxud мяtnin cцяриндян ilk olaraq nazik хятт чяkilir, daha sonra onların yuxarıсы hissəsindən dцzgцн мябляь yaxud мяtn yazılır. Və sonra belə dцзялішін aparılması haqqında учот qeydlяrinin boş olan yerlərində хцsusi qeydiyyат апарыларақ мцvafiq imza ilə тясdiq edilir. Bu formada dцзяліш cсsulu, eyni zamanda hesablarda апарылан yazılıшmalarda баш verян səhvlərin , yekunların hesablanmasından яvvял мцяууян edildikдя (мясялян, һяг hansы hesabda debet yaxud kredit cцзя мябляь səhv yazıldıqда), yekunlar dцzgцн hesablanmadыqда yaxud ямяliyyat aid olmayan учот qeydinя yazılıшмя olduqда тятbiq edilir.

Storno “Qырмазы storno” (мянfi ішаря) dцзяліш cсsulundan yekunlarda əsasən səhv hesablanма aparıldıqда вя balans тятtib edildikдян sonra yaxud bu вя ya digяг ямяliyyat aid olmadыьы hesablarda яks etdirilян hallarda istifadə olunur. Belə hallarda səhv мцhasibat yazılıшы “storno” cсsulu ilə olduьу kimi тяkrar edilir вя sonra adi мцряккябля һямин səhvя dцzgцн мцhasibat yazılıшы verilir. Bu zaman мябляьляrin yekunu hesablanan zaman qырмазы

мүдәриялә язылмыш мәблә чыхылыр вә беләликлә дя yol verilmiş сәһв дүзәлдilmiş hesab edilir.

Sonuncu дүзәлиш цсulu isә Әlavә yazılıш üsuludur. Qeyd etmәk lazımdır ki, Яlavя yazылыш цsulundan тясяррүfat ямялиyyatлары мцһasibat учоту hesabларында дүзгүң мцхабирләштя иля ancaq az мяблярьдә якс etdirилән hallarda istifadyә olunur. Яlavя мцһasibat yazылышы дүзгүң мяблярья yanлыш мяблярьяг арасындакы фяғқи мүәyyән etmәk цчүң тяттиб edilir вә бу zaman eyni hesablara toxunulur.

"Bakı Şәrab-1" ASC-dә 14.04.2012 tarixində "Şirvan" konyak içkisinin satışıнын учоту zamanı baş vermiş сәһvin korrektura üsulu ilə aradan qaldırılmasına baxaq.

Debet	Kredit	Mәblәğ (manatla)	Әmәliyyatın məzmunu
211 "Alıcı vә sifarişçilәrin qısamüddәtli debitor borcları"	601 "Satış"	216	Әdәdi 5,4 manat olmaqla 40 әdәd konyak satılmışdır
241"ӘDV"	211 "Alıcı vә sifarişçilәrin qısamüddәtli debitor borcları"	38,88	ӘDV hesablanmışdır.
221 "Kassa"	211 "Alıcı vә sifarişçilәrin qısamüddәtli debitor borcları"	254,88	Borc nağd qaydada öдәнmişdir.
522 "Sosial siğorta vә tәminat üzrә öhdәliklәр"	241 "ӘDV "	38,88	ӘDV әvәzlәşdirilmişdir.
521 "Vergi öhdәliklәri"	241 "ӘDV "	38,88	ӘDV әvәzlәşdirilmişdir.

2.2. İstehsal resurslarının anbarlarda uçotu və onun mühasibatlıqdakı uçotla əlaqəsi

İstehsal müəssisələrində məhsulları və başqa mal-material qiymətlilərini saxlamaq üçün anbar təsərrüfatı təşkil edilir. Müəssisə təchizat məntəqəsindən və ya dəmir yolu stansiyasından uzaqda olduqda bəzi hallarda ekspeditor anbarları açılır.

Anbarlar - ümumi təyinatlı və ixtisaslaşmış anbarlardan (tərəvəz saxlanılan anbar, neft məhsulları saxlanılan anbar və s.) ibarətdir və hər bir anbara nömrə verilir.

İstehsal resurslarının saxlanması üçün anbar binasında yanğın əleyhinə olan avadanlıq, malların bina daxilində daşınması və ölçü cihazların məcmusu müəssisələrin anbar təsərrüfatını təşkil edir. Material qiymətlilərinin qorunub saxlanması üzərində təsirli nəzarəti təmin etmək üçün müəssisələrdə təchizatın təşkili, anbar və çəki-ölçü təsərrüfatının vəziyyəti mühüm əhəmiyyətə malikdir. Materialların saxlanması üçün ayrılmış anbarlarda lazımi şərait yaradılmalı, anbarlarda işləyən anbar müdirləri ilə əmlakın qorunması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Mühasibat uçotunun bəzi məsələləri haqqında” 26 dekabr 1996-cı il tarixli 188 sayılı qərarına müvafiq olaraq maddi məsuliyyət haqqında müqavilələr bağlanmalıdır. İstehsal resurslarının saxlanması üçün cavabdehliyi anbar müdiri yaxud anbardar daşayır. Anbar müdirinin (anbardarın) vəzifəsi material qiymətlilərini

qəbul etmək, onları anbarda yerləşdirmək, anbardan buraxmaq, material qiymətlilərinin hərəkətini uçota almaq və müəyyən olunmuş sənədləri mühasibata verməkdən ibarətdir.

Material qiymətlilərinin yaxşı saxlanması onların saxlanma qaydalarına düzgün riayət edilməsindən çox asılıdır. Material qiymətliləri anbarlarda elə saxlanmalıdır ki, onlara hər zaman yaxınlaşmaq mümkün olsun. Hər bir material qiymətli üçün onun ödəniş və miqdarını bildirən sənəd olmalıdır. Tez odlanan, qiymətli və nadir materiallar bağlı otaqlarda, çox böyük ölçüsü olan materiallar xüsusi meydançada, yanacaq materialları isə xüsusi yerdə saxlanmalıdır. Düzgün təşkil edilmiş nəzarət-buraxılış sistemi istər dövlət müəssisəsi üçün, istərsə də xüsusi mülkiyyət üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir və materialların qorunmasına xidmət göstərir.

Anbarda olan materiallar materialların anbar uçotu kartoçkalarında və anbar uçotu kitabında aparılır. Material qiymətlilərin hərəkətinin və qalığının uçotu anbarlarda və digər saxlanma yerlərində anbar uçotu kitabında (40 №-li forma), yaxud materialların anbar uçotu kartoçkalarında (17-M №-li forma) aparılır. Anbar uçotu kitabında və kartoçkalarda hər bir məhsul növü üçün ayrılıqda hesab açılır, burada uçot natura ölçüsündə aparılır. Hesabın başlığında ölçü vahidi, nomenklatur nömrəsi və qiyməti göstərilir. Hesabların ardıcılığı mühasibatda açılan analitik hesabların ardıcılığı kimi olmalıdır. Kitabda hər bir subhesab üzrə ehtiyat yer saxlanılmalıdır. Bundan başqa kartoçkada hər bir materialın nömrəsi, onun xarakteristikası, hərəkəti və qalığı, resurs norması əks olunur. Hər bir əməliyyatdan sonra anbar müdiri tərəfindən materialın qalığı müəyyən olunur ki, bu da material resurslarına dair istənilən vaxtda informasiya əldə etməyə imkan verir.

Qəbul edilmiş material resurslarının hərəkətinə maddi-məsul şəxs ciddi surətdə nəzarət edir. Materialların istehsalata, yaxud digər məqsədlər üçün buraxılması ancaq rəhbər şəxslərin icazəsi ilə həyata keçirilir. Daha operativ nəzarəti həyata keçirmək üçün anbar uçotu kartoçkasından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Belə ki, "Bakı Şərab-1" ASC-də materialların qorunması və səmərəli istifadə olunması üçün tərtib edilmiş anbar uçotu kartoçkasına baxaq.

Bakı Şərab-1" ASC										
(müəssisənin adı)										
Materialların anbar uçotu kartoçkası N-02										
Anbar	Stel laj	Yuva	Mar ka	Növü	Profili	Ölçü sü	Kodu	Ölçü vahidi		Qiymə ti
								adı	kodu	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
02	11	30						ədəd	36	1,5
Materialın adı <u>butulka</u>										
Yazılışın tarixi	Sənə din nömr əsi	Yazılışın N-si	Kimdən alınıb,yaxud kimə verilib	Mədxil	Məxaric	Qalıq	İmza			
01.12.2012	11	1	İstehsalata buraxılıb		2000	4500				
02.12.2012	37	4	"Bakı butulka zavodu"	5000		9500				

Müəssisədə materialların anbar uçotu, nəinki resursların operativ qaydada müəyyən edilməsi, hətta bütün uçotun düzgün aparılması üçün lazımdır. Anbar uçotu kitabında yazılış yalnız ilk sənədlərə əsasən aparılmalıdır.

Ayın axırında anbar müdiri, yaxud digər maddi məsul şəxs anbar uçotu kitabı, yaxud kartoçkadakı məlumatlar əsasında material qiymətlilərinin hərəkəti hesabatını (265 -KT №-li forma) tərtib edir və mühasibata təhvil verir. Mühasib nəzarət məqsədilə hesabatla anbar uçotu kitabı, yaxud kartoçkalarda olan yazılışlarla yoxlayır. Hesabat 2 nüsxədən ibarət yazılır, biri mühasibata verilir, o biri isə anbarda qalır.

Məhsul və digər material qiymətlilərinin kənarından anbara daxil olması hesab - faktura və mal göndərən təşkilatların digər sənədlərinə əsasən mədaxil edilir. Çek - qaimə, mədaxil - məxaric sənədi sayılır, onu icarədar özü tərtib edir. Habelə onun köməyi ilə yerinə yetirilən iş və xidmətin qəbul edilməsi və buraxılışı rəsmiləşdirilir. İstehsal olunan məhsulun əsas hissəsi satış üçün nəzərdə tutulur, məhsulun bir hissəsi isə təsərrüatdaxili ehtiyac üçün işlədilir. Mühasibat, məhsulların buraxılışı üzrə bütün əməliyyatların ciddi şəkildə sənədləşməsini təşkil etməlidir.

İstehsal resurslarının daxil və xaric olması zamanı tərtib olunması lazım olan sənədlərdən mədaxil və məxaric orderləri mühüm rol oynayır. Anbara mədaxil edilən istehsal resursları üçün mədaxil orderi tərtib edilir. Nümunə üçün aşağıdakı mədaxil orderini tərtib edək.

_"Bakı Şərab-1" ASC _____ (müəssisənin adı)							
Mədaxil orderi N-14							
Əməliyyatın növü		Anbar		Təchizatın şifri yaxud adı		Qeydiyyat N-si	
3		2		531/2		11	
__25.05.2012_____ (tarix)							
Kodu	Adı	Ölçü vahidi	Sənəd üzrə	Qəbul edilib	Qiymət	Məbləği (manatla)	Anbar kartoçkası üzrə yazılmış N-si
1	Etil spirti	litr	1000	1000	0,8	800	01
2	Butulka	ədəd	1200	1200	0,20	240	02

3	Qapaq	ədəd	7000	7000	0,02	140	06
---	-------	------	------	------	------	-----	----

Ay ərzində məhsulların və materialların hərəkəti üzrə sənədlərin məlumatları materialların anbar uçotu kartoçkalarına, yaxud anbar uçotu kitabına yazılır. Burada material qiymətlilərinin qalığı və hərəkətinin uçotu aparılır. Bu sənədlərin əsasında maddi məsul şəxs material qiymətlilərinin hərəkəti haqqında hesabat tərtib edir. Hesabat sənədlərlə birlikdə mühasibata verilir. İstehsalat və təsərrüfatlarda istehsal olunan məhsullar icarədarın şəxsi hesabına (83-KT №-li forma) yazılır. İcarə münasibətləri şəraitində hesablaşma qiyməti ilə istehsal olunan məhsul icarə kollektivinin ümumi gəliri hesab olunur.

Müəyyən hallar ola bilər ki, anbarlarda istehsal resurslarının çatışmazlığı baş versin. Bu zaman bu əksikgəlmənin səbəbləri aydınlaşdırılmalıdır. Əgər təqsirkar şəxslər müəyyən edilməzsə istehsal resursarı istehsal xərclərinə silinməlidir. Təqsirkar şəxslər müəyyən edilərsə, həmin şəxsin vurduğu ziyan mövcud qanunvericiliyə əsasən təbii itki norması daxilində istehsal resurslarının çatışmazlığı istehsal xərclərinə silinir. Normadan artıq məbləğ isə təqsirkar şəxsə aid edilməlidir.

Bununla əlaqədar olaraq "Bakı Şərab-1" ASC-də 01.02.2012 tarixində baş vermiş hadisəyə baxaq ;

Balans dəyəri 2000 manat olan material resursu anbardar tərəfindən oğurlanıb. Həmin material resursu alınanda 360 manat ƏDV büdcə ilə əvəzləşdirilib. Bu əməliyyatların mühasibatlıqda əks olunması üçün aşağıdakılar nəzərdən keçirilmişdir.

Müəssisədə iki əsas hadisə baş verib. Birincisi material resursu oğurlanıb, ikincisi oğurlanmış vəsaitin dəyəri ödənilib. İlk növbədə Vergi Məcəlləsinin 159-cu maddəsinə nəzər yetirilmişdir.

159.5. Vergi ödəyicisi malları (işləri, xidmətləri) ƏDV-ni ödəməklə əldə edərsə və müvafiq əvəzləşdirmə alırsa və ya almaq hüququna malikdirsə, belə mallardan

(işlərdən, xidmətlərdən) qeyri-kommersiya məqsədləri üçün istifadə edilməsi, fəvqəladə hallardan başqa malların itməsi, əskik gəlməsi, xarab olması və ya oğurlanması vergi tutulan əməliyyat sayılır.

Sözü gedən maddədən görünür ki, fəvqəladə hallardan başqa, malın itməsi, əksik gəlməsi, indiki halda oğurlanması artıq ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatdır. Yəni burada ilkin olaraq oğurlanmış materialın dəyərini ƏDV-yə cəlb etmək lazımdır. İkinci əməliyyat isə onun dəyərinin cavabdeh şəxs tərəfindən ödənilməsidir. Bu əməliyyatlara "Bakı Şərab-1" ASC-nin baş mühasibi - Nizami Nuriyev tərəfindən aşağıdakı müxabirləşmələr verilmişdir.

Debet	Kredit	Məbləğ (manatla)	Əməliyyatın adı
201 "Material ehtiyatları"	531 "Malsatan və podaratçılara qısamüddətli debitor borcları"	2000	ƏDV-siz material resursunun alınması
241 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	531 "Malsatan və podaratçılara qısamüddətli debitor borcları"	360	18% ƏDV-si
531 "Malsatan və podaratçılara qısamüddətli debitor borcları"	223 "Bank hesablaşma hesabı"	2000	Material resursunun dəyərinin ödənilməsi
531 "Malsatan və podaratçılara qısamüddətli debitor borcları"	223 "Bank hesablaşma hesabı"	360	ƏDV-nin ödənilməsi
521 "Vergi öhdəlikləri"	241 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	360	ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi
611 "Sair"	201 "Material"	2000	Material resursunun

əməliyyat gəliri"	ehtiyatları"		oğurlanması.
611 "Sair əməliyyat gəliri"	521 "Vergi öhdəlikləri"	360	ƏDV-nin hesablanması
217 "Digər qısamüddətli debitor borları"	611 "Sair əməliyyat gəliri"	2000	Resursunun anbardarın cavabdehliyinə aid olunması
221 "Kassa"	217 "Digər qısamüddətli debitor borları"	2000	Anbardan tərəfindən dəyərin ödənilməsi

Mühasibatlıqda operativ uçot qeydlərinin doğru məlumat sayılması üçün mühasib onları daim yoxlamalıdır. Bu fəaliyyət nəticəsində anbar uçotu ilə mühasibat uçotu arasında əlaqə yaranır.

Hər il aylar üzrə mühasibatlıqda istehsal resurslarının qalıq uçotu cədvəli açılır və həmin cədvəllərdə istehsal resurslarının adları, nomenklatura nömrələri, qiymətləri və s. məlumatlar qruplar üzrə sadalanır. Həmçinin bu cədvəldə qalıq siyahısına əsasən hər ayın 1-nə onların istehsal resurslarının natural qalıqları əks etdirilir. Mühasib isə öz növbəsində hər bir nomenklatura nömrəsi, qrup və bütövlükdə cədvəl üzrə qalıqları uçot qiymətinə vurmaqla istehsal resurslarının qiymətini tapır.

Mühasibatlıqda əsas sənədlərdən biri də dövriyyə cədvəlləridir. Mühasib dövriyyə cədvəllərini balans hesablarına uyğun olaraq aparır. Qeyd edək ki, dövriyyə cədvəllərində məlumatlar məbləğ ifadəsində əks etdirilir. Dövriyyə cədvəlləri hər bir anbar üzrə istehsal resurslarının mədaxili və məxarici üçün ayrı-ayrılıqda hər ay tərtib edilir. Ümumi yekunlar sonra icmal dövriyyə cədvəlinə yazılır. Mühasib icmal dövriyyə cədvəlləri üzrə qeydləri sintetik hesablar üzrə dövriyyələrlə və saldolarla tutuşdurduqdan sonra balans tərtib edir.

Anbar və mühasibat uçotunun eyniliyinə nail olunması, anbar uçotunun əməktutumluluğunun azaldılması, analitik və sintetik uçot informasiyalarının

üzləşdirilməsinin daha da sadələşdirilməsi üçün hesablama texnikasından istifadə edərək anbar uçotunu mexanikləşdirmək lazımdır. Bu zaman anbar uçotu kartoçkalarında və informasiyaların texniki daşıyıcılarında hər bir əməliyyat mədaxil və məxaric üzrə ilkin sənədlər əsasında eyni zamanda əks etdirilir.

"Bakı Şərab-1" ASC-nin təcrübəsi göstərir ki, istehsal resurslarının bu variant üzrə uçotu, hesabdarlığın təşkilini və anbar qeydləri üzərinə mühasibat nəzarətini yaxşılaşdırır.

Maddi-məsul şəxslər mədaxil və məxaric üzrə bütün ilkin sənədləri hər gün və ya bir neçə gündə bir dəfə, limit-zabor kartoçkalarını isə ay qurtardıqdan sonra və ya limitin müəyyən edilməsindən asılı olaraq mühasibatlığa təhvil verirlər.

İlkin sənədlərdə məlumatların anbar uçotu kartoçkalarına vaxtında işlənməsini və düzgünlüyünə əmin olmaq üçün mühasibat işçiləri bir dəfədən az olmayaraq anbar müdirlərinin iştirakı ilə anbarlarda yoxlama həyata keçirirlir. Əgər hər hansı bir səhv və ya kənarlaşma müəyyən edilərsə həmin anda elə oradaca düzəldilir.

Uçotun operativ-mühasibat metodu zamanı, anbarda istehsal resurslarının miqdar-çəşid uçotu ilə onların mühasibatlıqda məbləğlə əks etdirilən uçotu arasındakı əlaqə istehsal resurslarının qalıqlarının uçotu cədvəlinin köməyi ilə təmin edilir. Həmin cədvəl mühasibatlıqda illik hər bir ayın biri tarixə ölçü vahidini, uçot qiymətlərini və natural ifadədə və pul ölçüsündə qalıqları göstərməklə qrup, yarımqrup və nomenklatura nömrələri çərçivəsində hər bir anbar üzrə açılır. Ay ərzində anbarda istehsal resurslarının uçotu cədvəli mühasibatlıqda olur və sorğu məqsədi üçün istifadə edilir. Ayın axırında hər bir nomenklatura nömrəsi üzrə anbar uçotu kartoçkalarından ayın axırına istehsal resurslarının qalıqları haqqında (natural ifadədə) məlumatları köçürmək üçün anbara verilir. Bundan sonra qalıqları taksirovka etmək və biri tarixinə qalıqların müvafiq məbləğlərini hesablamaq məqsədilə kitabları mühasibatlığa və ya hesablama idarəsinə verirlər.

2.3. İstehsal resurslarının sintetik uçotunun təşkili

İstehsal resurslarının və onların əmələgəlmə mənbələrinin üzərində konkret nəzarəti həyata keçirmək və mülkiyyətin qorunmasını təmin etmək üçün cari mühasibat uçotu hesablarından yalnız ümumiləşdirilmiş göstəricilər əldə etmək kifayət deyil. Ona görə də, ümumiləşdirilmiş göstəricilərə malik olan hesablarla yanaşı, elə hesablarda aparılmalıdır ki, həmin hesablarda hər bir istehsal resursu haqqında zəruri məlumatlar əks etdirmək mümkün olsun. Bu baxımdan cari mühasibat uçotunda müxtəlif informasiyalar əldə etmək üçün istifadə edilmə səviyyəsindən asılı olaraq üç növ hesabdan ;

1. Sintetik

2. Analitik və

3. Subhesablardan istifadə edilir.

Sintetik hesablarda təsərrüfat vəsaitləri, onların mənbələri və təsərrüfat prosesləri iqtisadi cəhətdən oxşar qruplar üzrə ümumiləşdirilmiş göstəricilərlə əks etdirilir. Sintetik hesablarda aparılan uçota sintetik uçot deyilir.

Analitik uçotda təsərrüfat əməliyyatları dəqiq və konkret şəkildə əks etdirilir və belə hesablarda aparılan uçota analitik uçot deyilir.

Субщесаблир синтетик вя аналітік щесаблир арасында ялагяйарадысы щесаб олмагла синтетик щесаблирын мялуматлары даірясіндя аналітік щесаблирын ялавя группашдырылмасы цчцн нязрядя тутулмуşдур.

Qeyd etdiklərimizi "Bakı Şərab-1" ASC-nin təmsalında 201 №-li "Material ehtiyatları" hesabından istifadə edərək aşağıdakı cədvəldə əyani sürətdə göstərə bilərik:

"Bakı Şərab-1" ASC-də "Material ehtiyatları" sintetik hesabının subhesab və analitik hesablar ilə qarşılıqlı əlaqəsi.

Sintetik hesab	Subhesab	Analitik hesab
201"Material	201-1. Xammal	Üzüm

ehtiyatları"		
	201-2. İstehsalat materialları	Spirit, qapaq (tıxac)
	201-3.Qablaşdırma materialları	Butulka,etiket

İstehsal resursları üzrə sintetik hesablar, subhesablara, onlar da öz növbəsində analitik hesablara bəzən də sintetik hesablar bilavasitə analitik hesablara bölünə bilər. Sub və analitik hesablar bir-biri ilə qırılmaz surətdə əlaqəlidir. Analitik hesablar üzrə yazılışların ümumi yekunu onun aid olduğu sintetik və subhesabdakı yazılışların yekununa bərabər olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, vəsait mənbələri və hesablaşma hesabları üzrə analitik hesablar yalnız pul ifadəsində, vəsaitlərin tərkibi üzrə analitik hesablar isə həm natural, həm də pul ifadəsində aparılır. Çünki, vəsaitlərin mənbələri üzrə obyektlərin nə natural, nə də əmək ölçüsü yoxdur. Bununla əlaqədar olaraq, vəsaitlərin mənbələri və hesablaşmalar hesabları üzrə analitik hesabların forması, xammal,istehsal materialları, qablaşdırma materialları və i. a. hesabların tərkibində açılan analitik hesabların formalarından daha sadədir.

Sintetik və analitik hesabların qarşılıqlı əlaqəsi aşağıdakı kimidir. Sintetik hesabın ilk və son qalıqları onun tərkibinə daxil olan analitik hesabların qalıqlarının ümumi məbləğinə bərabər olmaqdır. Belə bərabərlik olmadan sintetik və analitik hesablarda aparılan uçotun düzgünlüyünü müəyyən etmək olmaz. Analitik hesablar üzrə dövriyyələrin yekunu tərkibinə daxil olduqları müvafiq sintetik hesabın debet və kredit dövriyyələrinə bərabər olmalıdır. Sintetik və subhesabın dövriyyələrinin müvafiq analitik hesabların dövriyyələrinə bərabər olması onunla izah olunur ki, sintetik və subhesablara yazılan əməliyyat analitik hesablara eyni tərəfdə və eyni məbləğdə yazılır. Belə ki, əgər əməliyyat sintetik və subhesabın debet və kreditinə yazılırsa, həmin əməliyyat analitik hesabın da debetinə və kreditinə yazılmalıdır. Bu zaman bir neçə analitik hesablara yazılmış əməliyyatların məbləğləri həmişə, yekun üzrə müvafiq sintetik və subhesablarda uçota alınan məbləğlərə bərabər olmalıdır.

Hesabat dövrünün axırına, sintetik, sub və analitik hesabların məlumatları bir-biri ilə müqayisə edilir. Bu da hesablar üzrə yazılmış məlumatlarda olan səhvləri aşkar etməyə şərait yaradır.

İstehsal resurslarının hərəkəti üzərində daha ciddi nəzarətin həyata keçirilməsinə yardımçı olan vasitələrdən biri də onların elə sintetik hesablar üzrə təşkil edilməsidir. Milli Mühasibat Uçotu Standartlarında yeni hesablar planının 20 sayılı "Ehtiyatlar" bölməsindən istifadə edərək istehsal resurslarını aşağıdakı sintetik və subhesablara ayıra bilərik ;

201. Material resurslar

201-1. Xammal

201-2.İstehsalat materialları

201-3. Qablaşdırma materialları

202. İstehsalat məsrəfləri

202-1. İstehsalatda istifadə olunmuş əsas xammal

202-2.İstehsalatda istifadə olunmuş əsas materiallar

202-3.Əsas istehsalatla məşğul olan işçi heyətinə məsrəflər

202-4.İstehsalat aktivlərinin amortizasiya məsrəfləri

202-5.İstehsalatda istifadə olunmuş köməkçi xammal

202-6.İstehsalatda istifadə olunmuş köməkçi materiallar

202-7. Köməkçi istehsalatla məşğul olan işçi heyətinə məsrəflər

203. Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri

204. Hazır məhsul

205.Mallar

206.Satış məqsədilə saxlanılan digər aktivlər

207.Digər ehtiyatlar

208. Ehtiyatların dəyərinin azalmasına görə düzəlişlər

Hesabat dövrünün axırına balans tərtib etmək və ümumiyyətlə müəssisənin kvartallıq və illik nəticələrini müəyyən etmək üçün hesablar üzrə yekun məlumatlarını

ümumiləşdirmək lazımdır. Bu məqsədlə dövriyyə cədvəlləri tərtib edilir. Dövriyyə cədvəli hesablar üzrə yekun məlumatlarının ümumiləşdirilməsi üsulu deməkdir.

Mühasibat uçotu hesablarının sintetik və analitik hesablara bölünməsi ilə əlaqədar olaraq dövriyyə cədvəlləri də sintetik və analitik hesablar üzrə dövriyyə cədvəllərinə bölünür. Hesablar üzrə yekun məlumatlarının ümumiləşdirilməsinə sintetik hesabın birləşdirdiyi analitik hesablar üzrə dövriyyə cədvəllərini tərtib etməkdən başlanılır. Bu sintetik və analitik hesablar üzrə əks etdirilmiş məlumatları qarşılıqlı surətdə yoxlamağa imkan verir. Buna görə də analitik hesablar üzrə dövriyyə cədvəli sintetik uçotla analitik uçot arasında əlaqə forması hesab olunur. Analitik hesablar üzrə dövriyyə cədvəlində aşağıdakı məlumatlar olur:

- hesabat dövrünün əvvəlinə olan qalıq
- hesabat dövrüərzində baş verən debet və kredit üzrə dövriyyə.
- hesabat dövrünün axırına olan qalıq.

Deyilənləri konkretləşdirmək üçün praktikada olduğumuz "Bakı Şərab-1" ASC-nin məlumatlarından istifadə edək

"Bakı Şərab-1" zavodunda 2012-ci il yanvar ayı üçün materialların analitik uçotu üçün dövriyyə cədvəlini tərtib edək.

Materialları n adı	Ölçü vahidi	Ayın əvvəlinə		Aylıq dövriyyə				Ayın axırına	
		qalıq		Mədxil		Məxaric		qalıq	
		Miqdar	Məbləğ	Miqdar	Məbləğ	Miqdar	Məbləğ	Miqdar	Məbləğ
Etil spirti	Litr	1700	1360	2500	2000	3000	2400	1200	960
Butulka	Ədəd	3200	320	4250	425	6120	612	1330	133
Qapaq	Ədəd	1200	24	7000	140	6120	122,4	2080	41,6

Analitik hesablar üzrə dövriyyə cədvəlləri müxtəlif növ istehsal resurslarının və onların əmələgəlmə mənbəyinin hərəkəti üzərində nəzarəti həyata keçirməyə imkan verməklə, əmlakın qorunmasını təmin edən əsas vasitələrdən biridir.

Analitik hesablar üzrə dövriyyə cədvəlləri ilə yanaşı, bütün sintetik hesablar üzrə də dövriyyə cədvəli tərtib olunur.

Sintetik hesablar üzrə dövriyyə cədvəlində aşağıdakı məlumatlar olur:

- hesabat dövrünün əvvəlinə sintetik hesablar üzrə ilk debet və kredit qalığı;
- ay ərzində aktiv və passiv hesablar üzrə debet və kredit dövriyyəsi;
- ayın axırına aktiv və passiv hesablar üzrə debet və kredit qalığı.

"Bakı Şərab-1" ASC -də 2012-ci il yanvar ayı üçün istehsal resurslarının sintetik uçotu üçün dövriyyə cədvəli aşağıdakı kimi olmuşdur.

Sintetik hesablar üzrə dövriyyə cədvəli

Sintetik hesabın adı	İlk qalıq		Aylıq dövriyyə		Son qalıq	
	Debet	Kredit	Debet	Kredit	Debet	Kredit
Materiallar	2400		3100	3000	5000	
Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə qısamüddətli borclar				5000	5000	
Hazır məhsul	1900		5250	4100	3050	
Digər ehtiyatlar	1000	350	600		1250	
Bank hesablaşma hesabı		6000		2000		8000
Təhtəlhəساب məbləğlər				2850		2850
Kassa	3200	2150	2600		2750	
Qısamüddətli bank kreditləri						1700
Yekun	8500	8500	16950	16950	12550	12550

Dövriyyə cədvəlindən görünür ki, birinci qoşa sütunda hesablar üzrə əməliyyatlar baş verənə qədər vəsaitlərin və onların əmələgəlmə mənbələrinin «İlk qalığı» verilir.

İkinci qoşa sütunda —«Dövriyyə»də — hesabat dövrü ərzində hesablar üzrə qruplaşdırılmış bütün dövriyyələr göstərilir. Hesabların debeti və krediti üzrə

təsərrüfat əməliyyatlarının eyni məbləğdə yazıldığından, dövriyyə cədvəlində də debet və kredit üzrə dövriyyələrin yekunları bərabər olur.

Üçüncü qoşa sütunda hesabat dövrürzindəki ilk qalığa və dövriyyələrə əsasən hesablar üzrə «son qalıq» çıxarılır. Bu zaman aktiv və passiv hesablar üzrə son qalığın tapılması qaydasından istifadə olunur.

Əgər bütün əməliyyatlar texniki cəhətdən düzgün yerinə yetirilibsə, debet və kredit üzrə son qalıqların məbləği mütləq bərabər olmalıdır. Debet və kredit üzrə son qoşa qalıqların bərabər olması ilk qalıqların və dövriyyələrin debet və kredit qoşa məbləğlərinin bərabərliyindən irəli gəlir.

Deməli sintetik hesablar üzrə dövriyyə cədvəlində üç qoşa bərabərlik olur. İlk qalıq üzrə debet və kredit məbləğlərinin yekunu, dövriyyənin debet və kredit məbləğinin yekunu, son qalığın debet və kredit məbləğinin yekunu bərabər olur. Birinci bərabərlik balansın bərabərliyindən, ikinci bərabərlik ikitərəfli yazılışdan, üçüncü bərabərlik isə ilk balansda aktiv və passivin bərabərliyindən habelə cari uçotda təsərrüfat əməliyyatlarını əks etdirdikdə ikitərəfli yazılış üsulunun tətbiq olunmasından irəli gəlir.

Dövriyyə cədvəlindəki üç qoşa sütunun yekunundakı bərabərliyin mühasibat hesablarında aparılmış yazılışlara nəzarət etmək üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Əgər yekunların hesabladıqda bərabərlik alınmazsa, o zaman yekunları hesablayan və dövriyyə cədvəlini tərtib edən vaxt yazılışlarda baş verə biləcək səhvləri axtarmaq lazımdır. Adətən səhvlər aktiv və passiv hesablarda qalıqlar düzgün yazılmadıqda, növbəti yazılış hesabın birinin debetinə bir məbləğdə, digər hesabın kreditinə başqa məbləğdə yazıldıqda, yaxud hesabın birinin debetinə yazılış aparıldıqda, digərinin kreditinə isə aparılmadıqda və yaxud əksinə olduqda baş verir.

Həmçinin qeyd edək ki, sintetik hesablar üzrə dövriyyə cədvəlindəki yazılışların düzgünlüyü aşağıdakı üç bərabərliyin köməyi ilə yoxlanılır;

Debet və kredit üzrə ilk qalıqlar $-\Sigma Q_{1d} = \Sigma Q_{1k}$

Bu bərabərlik debet qalığı olan hesabların məcmununun balansın aktivini, kredit

qalığı olan hesabların məcmunun isə onun passivini təşkil etməsi ilə əlaqədardır. Nəticədə balansın aktiv və passivi bir-birinə bərabər olur.

Debet və kredit üzrə dövriyyə - $\Sigma D_d = \Sigma D_k$

Belə bərabərlik hər bir təsərrüfat əməliyyatının ikili yazılış metodunu tətbiq etməklə eyni vaxtda və eyni məbləğdə hesabların debet və kreditdə əks etdirilməsi ilə əlaqədardır. Bu cür bərabərlik bütün hesabların debet dövriyyəsi məbləğlərinin kredit dövriyyəsi məbləğlərinə bərabər olmasını təmin edir.

Debet və kredit üzrə son qalıqlar - $\Sigma Q_{2d} = \Sigma Q_{2k}$

Belə bərabərlik hesabat dövrünün axırına balansın aktiv və passivinin bərabərliyinin nəticəsi hesab edilir. Bu məlumatlara əsasən hesabat dövrünün axırına balans tərtib edilir.

Elə hallarda olur ki, dövriyyə cədvəlinin köməyi ilə baş vermiş hər cür səhvi tapmaq olmur. Məsələn, hesablara yazılışlar sənəddə göstərilən məbləğdə aparılmadıqda yaxud hesablara yazılışlar düzgün olmayan müxabirləşmə ilə aparıldıqda və i. a. dövriyyə cədvəlinin köməyi ilə səhvləri tapmaq olmur. Belə hallarda bərabərlik pozulmur və bu cür səhvləri hesablardakı yazılışları ilk sənədlərlə üzləşdirmək yolu ilə axtarmaq lazımdır.

2.4. İstehsal resurslarının daxil olmasının və istehsal resurslarına görə hesablaşmaların uçotu.

İstehsal resurslarının mədaxil və məxaricinin dəqiq və düzgün təşkili istehsal prosesinin fasiləsizliyinin təmin olunmasına, onların yaxşı saxlanmasına və daha dəqiq uçotunun aparılmasına şərait yaradır.

İstehsal resurslarının mədaxili sahəsində əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

1. İstehsal resurslarının göndərilməsinin və onun sənədləşdirilməsi ;

2. İstehsal resurslarının mühasibat uçotu üzrə düzgün əks etdirilməsi və anbara vaxtında mədaxil edilməsi;
3. İstehsal resurslarını vaxtında göndərmədiyi üçün malgöndərənlər barədə tədbirlərin görülməsi.

Daxil olan istehsal resurslarını iki qrupa aid etmək olar:

- ✓ müqavilə tələblərindən irəli gələn müşayiətedici sənədlərlə daxil olan istehsal resursları;
- ✓ müqavilə tələblərini pozaraq, müşayiətedici sənədlərin tam olmaması ilə daxil olan istehsal resursları.

Malgöndərənlərin müşayiətedici sənədlərində uyğunluq olmadıqda, istehsal resursları üçün akt tərtib edilir və malgöndərənlərə bu barədə məlumat verilir. Mühasibin əsas vəzifəsi həmin istehsal resurslarının bütünlüklə anbara mədaxil olunmasına nəzarət etməkdir. İstehsal resurslarının mədaxili zamanı hesab-fakturalara, qaimələrə, əmtə-nəqliyyat sənədlərinin düzgün sənədləşdirilməsini həyata keçirmək vacib şərtidir.

İstehsal resursları müxtəlif mənbələrdən daxil ola bilər. Bunlardan bir neçəsini qeyd edək :

1. Təsisçinin nizamnamə kapitalına pay qoyuluşu şəklində;
2. Özü istehsal etdikdə;
3. Malsatandan aldıqda;
4. Xarici ölkədən idxal edildikdə;
5. Əvəssiz maliyyə yardımı şəklində;
6. Təltəlhesab şəxslər tərəfindən alındıqda və s.

İstehsal resursları alındıqda ilk növbədə müqavilə bağlanmalıdır. Mülki hüquq və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ya xitam haqqında iki və ya bir neçə şəxsin razılaşması müqavilə sayılır. Müəssisədə hər hansı bir iş üçün digər təşkilatlarla müqavilə bağlandıqda, yaxud mal alınması üçün işçilərə vəkalətnamə verilərkən və sair bu kimi sənədlərin qeydiyyatı üçün xüsusi formalı jurnallardan istifadə olunur. Bunun üçün jurnallar səhifələnməli, tikilməli, müəssisənin möhürü ilə

təsdiq edilməlidir. Deyilənləri konkretləşdirmək üçün "Bakı Şərab-1" ASC-nin məlumatlarından istifadə edərək müqavilənin qeydiyyatı jurnalını praktiki olaraq aşağıdakı kimi tərtib edə bilərik.

Müəssisənin adı	Ünvan	Müqavilənin təyinatı	Müqavilə nömrəsi	Müqavilənin başlanğıc tarixi	Müddətinin qurtardığı tarix

Tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə alınacaq istehsal resurslarının adı, ölçü vahidi, miqdarı, qiyməti, daşınma, ödənməşərtləri, tərəflərin rekvizitləri göstərilir. Müqavilə iki nüsxədə tərtib edilir.

İstehsal resurslarının təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalına pay şəklində qoyulmasına aid əməliyyata baxaq.

İstehsal resursu, yəni 6500 manat dəyərində aksiz markası Paşayeva Xədicə Akif qızı tərəfindən 21.07.2012 tarixində əlavə olaraq nizamnamə kapitalına pay şəklində qoyulmuşdur. Bu əməliyyat uçotda aşağıdakı kimi əks olunmuşdur.

Debet	Kredit	Məbləğ (manatla)	Əməliyyatın açılışı
302"Nizamnamə kapitalının ödənilməmiş hissəsi"	301"Nizamnamə kapitalı"	6.500,00	Artırılmış nizamnamə kapitalının müxabirləşməsi.
201"Material ehtiyatları"	302"Nizamnamə kapitalının ödənilməmiş hissəsi"	6.500,00	Təsisçi tərəfindən material qiymətliləri nizamnamə kapitalına qoyulub və faktiki formalaşdırılıb.

İstehsal resursları müəssisənin özü tərəfindən istehsal edildikdə, onların mədaxili zamanı istehsal məsrəflərini uçota alan hesabın, yəni 202 №-li "İstehsal məsrəfləri" hesabının kreditindən, mədaxil olunan resursu əks etdirilən hesabın debetinə silinir. Bildiyimiz kimi "Bakı Şərab-1" ASC hazır məhsul istehsal edir. "Bakı Şərab-1" ASC maddi istehsal sahəsi ilə məşğuldur olduğundan, hazır məhsulların uçotu üçün 204 "Hazır məhsul" hesabından istifadə edilir.

"Bakı Şərab-1" ASC-nin "Çempion" arağı üzrə aylıq material xərcləri 12.700 manatdır. 2012-ci il iyul ayının sonunda 5000 ədəd hazır məhsul istehsal olunub. İstehsal olunan içkilər hazır məhsul kimi anbara mədaxil olunub və mühasibatlıqda aşağıdakı yazılışlarla rəsmiyyətə salınıb.

Debet	Kredit	Məbləğ(manatla)	Əməliyyatın məzmunu
202 "İstehsal məsrəfləri"	201"Material ehtiyatları "	12.700	Xammal istehsata silinib
204 "Hazır məhsul"	202 "İstehsal məsrəfləri"	12.700	5000 ədəd "Çempion" hazır məhsul kimi anbara mədaxil edilib.

Təchizat, satış, ticarət, həmçinin ictimai iaşə müəssisələri əldə etdikləri dəyərlilərin,habelə kirayə əşyalarının mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatları uçota almaq üçün 205 №-li "Mallar" hesabından istifadə edirlər. Əgər mallar başqa müəssisələrdə alınarsa onda onların uçotun aparmaq üçün 431 №-li "Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları" və ya 531 №-li "Malsatan və podratçılarla qısamüddətli kreditor borcları" hesablarından istifadə edilir. Müəssisəyə daxil olunmuş istehsal resursları bazardan, yarmarkalardan, ayrı-ayrı şəxslərdən alındıqda alış aktı ilə rəsmiləşdirilir. Malsatan şəxsin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin lazımi rekvizitləri aktda yazılmalıdır.

İstehsal resursları xarici ölkədən idxal olunduqda qaimədə göstərilən məbləğin üzərinə gömrük, təchizat xərcləri əlavə olunaraq mədaxil edilir. Yəni malın mədaxil olunan dəyərini tapmaq üçün faktura qiymətini müəyyən olunmuş əmsala vurmaq lazımdır.

Əgər istehsal resursu xarici ölkədən idxal olunubsa, ödənilən idxal vergisi və rüsumları malların gömrük dəyəri qiymətinə əlavə olunmaqla istehsal hesablarının debetində əks etdirilir. Dediklərimizi "Bakı Şərab-1" ASC təmsalında konkretləşdirək. "Bakı Şərab-1" ASC xarici ölkədən, yəni Ukraniyadan 22.000 manat dəyərində spirt idxal edib. Bu zaman idxal vergisi (3.300 manat) və gömrük rüsumu (110 manat), həmçinin 18 % ƏDV hesablanmışdır. $\text{ƏDV} = (22.000 + 3.300 + 110) * 0,18 = 4.573,80$ manat

Müxəbirləşməni göstərək.

Debet	Kredit	Məbləğ (manatla)	Əməliyyatın məzmunu
201 "Material ehtiyatları"	431 "Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları"	22.000,00	Xarici ölkədən material alınıb
201 "Material ehtiyatları"	538 "Digər qısamüddətli kreditor borcları"	3.300,00	İdxal vergisi hesablanıb
201 "Material ehtiyatları"	538 "Digər qısamüddətli kreditor borcları"	110,00	Gömrük rüsumu hesablanıb
241 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	538 "Digər qısamüddətli kreditor borcları"	4.573,80	ƏDV hesablanıb
538 "Digər qısamüddətli"	221 "Kassa"	7.983,80	Gömrük idarəsinə olan borc ödənilir

kreditor borcları"			
521 "Vergi öhdəlikləri"	241 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	4.573,80	ƏDV əvəzləşdirilib

Qeyd etdiyimi kimi istehsal resursları həmçinin təhtəlhəsab şəxslər vasitəsilə müəssisəyə daxil edilə bilər. Bu zaman isə 244 "Təhtəlhəsab məbləğlər" hesabından istifadə edilir.

"Bakı Şərab-1" ASC-nin kassasından müəssisənin işçisinə - Əliyav Hüseyn Musa oğluna mühasibatlıq şöbəsinə 2 ədəd printer alınması üçün 500 manat məbləğində pul verilmişdir. Printerlər "Bakı Şərab-1" ASC-nin anbarına mədaxil edilmişdir.

Debet	Kredit	Məbləğ (manatla)	Əməliyyatın məzmunu
244 "Təhtəlhəsab məbləğ"	221 "Kassa"	500	Kassadan müəssisənin işçisinə mal alınması üçün 500 manat pul verilmişdir.
207 "Digər ehtiyatlar"	244 "Təhtəlhəsab məbləğ"	500	Printerlər anbara mədaxil edilib.

Bunlardan əlavə müəssisələr mənfəət əldə etmək üçün istehsal etdiyi məhsulları satmalıdır. "Bakı Şərab-1" ASC-nin bu məqsədlə həyata keçirdiyi bir əməliyyata baxaq.

"Bakı Şərab-1" ASC "Neptun" pərakəndə satış mağazasına 1 ədədi 3,20 manat olmaqla 50 ədəd "Elite", 1 ədədi 3,90 manat olmaqla 60 ədəd "İdeyalnaya" arağı, 1 ədədi 5,1 manat olmaqla 40 ədəd "Maestro" brendi (konyak) satmışdır. Cəmi borc, yəni $598 (160+234+204) + 598 * 18\% (\text{ƏDV}) = 598 + 107,64 = 705,64$ manat bank hesablaşma hesabı vasitəsilə ödənməmişdir.

Əməliyyat dərhal uçotda əks etdirilmişdir.

Debet	Kredit	Məbləğ (manat)	Əməliyyatın açılışı
211 "Alıcı və"	601 "Satış"	598,00	"Neptun" pərakəndə

sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları"			satış mağazasına hazır məhsul satılmışdır.
241 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	211 "Alıcı və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları"	107,64	ƏDV hesablanmışdır.
223 "Bank hesablaşma hesabı"	211 "Alıcı və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları"	705,64	Alıcının borcu ödənməmişdir.
521 "Vergi öhdəlikləri"	241 "Əvəzləşdirilən ƏDV"	107,64	ƏDV əvəzləşdirilib.

Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işlərini uçota alınması üçün 203 №-li hesabdan istifadə edilir. "Bakı Şərab-1" ASC-də belə hallar mövcud deyildir. Buna görə də qısa olaraq 203 №-li hesabla əlaqədar müxabirləşmələrə nəzər yetirək.

Əgər müəssisədə material resursları tikinti zamanı istifadə edilərsə materialların dəyəri 201 №-li "Material ehtiyatları" hesabını kreditindən 203 №-li "Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri" hesabının debetinə silinir. Başa çatmış tikinti mədaxil edilərsə tikintinin dəyəri 203 №-li "Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri" hesabının kreditindən 111 №-li "Torpaq, tikili və avadanlıq - Dəyər" hesabının debetinə silinəcəkdir. Yox əgər başa çatmış tikinti birbaşa satışa verilsə, tikintinin dəyəri 203 №-li "Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri" hesabının kreditindən 701 №-li "Satışın maya dəyəri" hesabının debetinə silinəcəkdir.

Növbəti hesabat dövründə satılması ehtimal edilən aktivlər həmçinin ehtiyatlara aid edilən qısamüddətli aktivlərin tanınması tələblərinə uyğun gəlməyən digər ehtiyatların hesabat dövrünün sonuna qalıq dəyəri 206 №-li hesabda uçota alınır.

Digər ehtiyatlar 207 №-li hesabda uçota alınır. Burada istifadəsi 1 ildən artıq olan ancaq dəyəri əsas vəsaitlərə aid olmağa imkan verməyən, misal üçün əvvəlki, hesablar planında azqiymətli və tezköhnələn əşyalara uyğun gələn resursları uçota almaq olar.

"Bakı Şərab-1" ASC mühasibatlıq şöbəsində istifadə edilməsi üçün ədədi 100 manat olan 3 ədəd hesablayıcı maşın. Hesablayıcı maşının məbləği kassadan ödənməmişdir.

Debet	Kredit	Məbləğ (manatla)	Əməliyyatın açılışı
207 "Digər resurslar"	221 "Kassa"	300	Hesablayıcı maşınlar mədaxil edilib.

Resursların dəyərinin azalmasına görə düzəlişlər isə 208 №-li hesabda uçota alınır.

2.5. İstehsal resursları ehtiyatlarının sərf olunmasının uçotu.

Müəssisə yaradılarkən əsas məqsəd mənfəət əldə etməkdir. Mənfəət əldə edilməsi üçün iş məhsul,iş və xidmətlər istehal etmək və bunlarla bağlı olaraq xərc çəkməlidir. Mühasibat uçotunda məhsulun (iş və xidmətin) istehsalına çəkilən məsrəflər haqqında məlumatların ümumiləşdirilməsi və onların maya dəyərinin kalkulyasiya edilməsi üçün 202 №-li "İstehsalat məsrəfləri" hesabı nəzərdə tutulmuşdur. Bu hesab əsasən sənaye, kənd təsərrüfatı və tikinti-quraşdırma müəssisələrində məhsul buraxılışı, podrat, geoloji və layihə-axtarış müəssisələrində işlərin yerinə yetirilməsi, nəqliyyat və rabitə müəssisələrində göstərilən xidmətlər, ictimai iaşə müəssisələrində buraxılan məhsullar məsrəflərin uçotu üçün istifadə olunur.

Hazırda vergitutma məqsədi üçün Vergi Məcəlləsində əks olunan gəlirdən çıxılan xərclər istehsalat məsrəflərinə aid edilir. Müxtəlif sahələr üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələr (tikinti,kənd təsərrüfatı,məişət,mənzil,kommunal,geoloji,elmi və.) istehsal xərclərinin uçotu zamanı baş idarə və nazirliklərin,Maliyyə Nazirliyinin razılığı ilə hazırdaqları sahə metodik tövsiyyələrdən istifadə edə bilirlər.

Uçotda məhsul (iş,xidmət) istehsalı ilə bağlı xərclər 202 №-li "İstehsalat xərcləri" hesabının debetində toplanır. Məhsul,iş və xidmətlər hazır olduqdan sonra məhsul 202 "İstehsalat məsrəfləri" hesabın krediti digər hesabların debeti üzrə

yazılışlar verilərək anbara mədaxil edilir və ya satışa verilir. 202 "İstehsalat məsrəfləri" hesabının debet qalığı bitməmiş istehsal adlanır. Bitməmiş istehsala hazır olmayan, habelə sifarişçi tərəfindən qəbul edilməyən işlər aid edilir.

Əsas istehsal fəaliyyəti üçün yardımçı olan köməkçi istehsalat məsrəflərini uçota almaq üçün 202 "İstehsalat məsrəfləri" hesabının subhesablarından istifadə edirlər. Bunlara isə alət və resurs hissələrinin hazırlanması, nəqliyyat, təmir və s. məsrəflər aid edilir.

İstehsal məsrəflərini bir neçə növə bölmək olar;

- ✓ Ümumistehsalat və ümumtəsərrüfat xərcləri. Ayrı-ayrı istehsal, sex, şöbələrin işlərinə xidmət və onların idarəedilməsi ilə əlaqədar olan xərclər ümumistehsalat, bütünlükdə müəssisənin idarə edilməsi və ona rəhbərliklə bağlı məsrəflər istehsalat məsrəflərinə aiddir.
- ✓ Dəyişən və şərti sabit xərclər. Dəyişən xərclərə material, əmək haqqı, yanacaq, nəqliyyat xərclərini və s. misal göstərə bilərik. Şərti sabit xərclərə isə icarə haqqı, mühifizə xidməti, kommunal və s. məsrəflər aiddir.
- ✓ Təyinatından aılı olaraq birbaşa (müstəqim) və dolaylı (qeyri-müstəqim) xərcləri. Müstəqim məsrəflər istehsal olunan məhsulun maya dəyərinə birbaşa olaraq daxil edilir. Məsələn, material, yanacaq, işçilərə hesablanmış əmək haqqı və fondlara ayırmalar və s. xərclər. Qeyri-müstəqim xərclər isə məhsulun maya dəyərinə bölüşdürülərək daxil edilir. Bu xərclərə, ümumiyyətlə, müəssisənin idarə edilməsi ilə bağlı olan xərclər daxildir. Məsələn, rəhbər işçilərin əmək haqqı, telefon, rabitə, bank xidməti, dəftərxana xərcləri və s.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, məhsulun maya dəyərini əmələ gətirən xərclər xərc elementləri və kalkulyasiya maddələri üzrə qruplaşdırılır.

Xərc elementləri dedikdə, ilkin tərkib hissələrinə ayrılmayan oxşar vəsaitin bütövlükdə müəssisənin ehtiyacına sərf edilməsi (məsələn, materialın hazır məhsul istehsalına, ümumtəsərrüfat məqsədlərinə, köməkçi istehsalata, çıxdaşın

düzəldilməsinə və i.a. sərfi hamısı bir yerdə) başa düşülür.İstehsala çəkilən bütün məsrəfləri aşağıdakı elementlər üzrə qruplaşdırırlar:

1. Material xərcləri
2. Əmək haqqı xərcləri
3. Sosial fondlara ayırmalar
4. Amortizasiya xərcləri
5. Və sair xərclər.

İcmal cədvəlin-jurnalın vasitəsi ilə iqtisadi elementlər üzrə istehsal məsrəfləri smetasının ay ərzində (ilin əvvəlindən artan yekunla) yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirmək üçün xərc elementlərinin uçotu 10 və 10-1 saylı jurnal-orderlərdə aparılır.

Kalkulyasiya maddəsi dedikdə, məqsədli təyinatına görə müəssisə, onun daxilində isə sexlər və digər struktur bölmələri üzrə yalnız əmtəəlik məhsulun istehsalına və satışına çəkilən həmcins ünsürdən (birünsürlü), yaxud müxtəlif cinsli ünsürlərdən ibarət olan (kompleks) xərclər düşünülür. Məsələn, həmcins birünsürlü xərclərə “istehsalat fəhlələrinin əsas əmək haqqı”, kompleks xərclərə isə “maşın və avadanlığın saxlanması və istismarı üzrə xərclər” kimi maddələr nümunə ola bilər. Maya dəyərinin tənzimlənməsi və uçotu üzrə “Əsasnamə”də istehsal xərclərinin kalkulyasiya maddələrinin aşağıdakı nümunəvi nomenklaturası müəyyən edilmişdir:

- Xammal (qaytarılan tullantılar çıxılmaqla);
- Satın alınmış məlumatlar,istehsal üçün kənar xidmətlərin xərci;
- Texnoloji xərclər;
- Əmək haqqı xərcləri;
- Sosial fondlara ayırmalar;
- İstehsalın hazırlanması və təşkili üzrə xərclər;
- Əsas fondların təmir və saxlanma xərcləri;
- Ümumtəsərrüfat və ümumistehsalat məsrəfləri;
- Zaydan itkilər;

- Kommersiya xərcləri;
- İstehsalla bağlı sair xərclər.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi istehsal resurslarının sərf olunması zamanı 202 №-li "İstehsal məsrəfləri" hesabından istifadə edilir. Bununla əlaqədar olaraq, "Bakı Şərab-1" ASC-də məhsul istehsalı zamanı həyata keçirilmiş bir neçə müxabirləşməyə baxaq.

Debet	Kredit	Əməliyyatın açılışı
202 "İstehsalat məsrəfləri"	112 "Torpaq,tikili və avadanlıq- amortizasiya"	İstehsalatda istifadə edilən avadanlığa köhnəlmə hesablanmışdır
202 "İstehsalat məsrəfləri"	201 "Material ehtiyatları"	Material resursları istehsalda istifadə olunub.
202 "İstehsalat məsrəfləri"	533 "Əməyin ödənişi üzrə işçilərə borclar"	İstehsalatda işləyən işçilərə əmək haqqı hesablanmışdır.
202 "İstehsalat məsrəfləri"	522 "Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər"	Həmçinin sosial sığortaya ayırmalar hesablanmışdır.
204 "Hazır məhsul"	202 "İstehsalat məsrəfləri"	Hazır məhsul anbara mədaxil edilmişdir.

"Bakı Şərab-1" ASC-də 2012-ci il dekabr ayında şərab süzmə maşınlarında nasazlıq olmuşdur. Təmir işləri podratçı təşkilat tərəfindən görülmüşdür. Və bu zaman normadan artıq xərclər meydana gəlmişdir

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
202 "İstehsalat məsrəfləri"	538 "Digər qısamüddətli kreditor borcları"	Təmir işləri podratçı tərəfindən görülmüşdür.
111 -3 "Maşın və avadanlıqlar- dəyər"	202 "İstehsalat məsrəfləri"	Normadan artıq təmir xərci avadanlığın dəyərini əlavə edilir.

"Bakı Şərab-1" ASC 2012-ci ilin əvvəlində audit xidmətin istifadə etmişdir. Audit prosesi nəticəsində təbii itki normasında materialların çatışmazlığı müəyyən edilmişdir. Baş mühasib bu əməliyyatı uçotda aşağıdakı kimi əks etdirmişdir.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
202 "İstehsalat məsrəfləri"	201 "Material ehtiyatları"	Təbii itki normaları daxilində çatışmazlıqlar istehsal xərclərinə aid edilmişdir.
202 "İstehsalat məsrəfləri"	538 "Digər qısamüddətli kreditor borcları"	Audit xidməti üzrə xərclər silinmişdir.

İstehsal resurslarının silinməsinin uçotunun düzgün aparılması, müəssisədə istehsal resurlarından daha səmərəli istifadə olunmasına, mənfəətin maksimumlaşdırılmasına şərait yaradacaqdır.

2.6. İstehsal resursları ehtiyatlarının inventarizasiyası və yenidən qiymətləndirilməsi.

İstehsal resurslarının qorunub saxlanmasını təmin etmək üçün hər ildə bir dəfədən az olmayaraq onların inventarlaşması aparılır. Bundan başqa istehsal resurslarının hərəkəti və saxlanmasının daima nəzarətdə olmasını təmin etmək üçün istehsal resurslarının dövrü olaraq seçmə qaydasında inventarlaşması aparıla bilər. İnterləşmənin aparılmasının əsas məqsədi müəssisədə qalıqda olan faktiki əmlakın və öhdəliklərin olmasını və onların mühasibat uçotunda tam, düzgün əks olunmasını müəyyən etməkdir.

Hesabat ili dövründə aparılacaq inventarlaşmanın sayı, icra olunma vaxtı, inventarlaşmadan keçməli olan əmlakın siyahısı mövcud qaydalara görə müəssisənin rəhbəri tərəfindən müəyyən olunur. Göstərilənlərlə yanaşı inventarlaşmanın aparılmasının məcburi halları Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” qəbul olunmuş Qanunda göstərilmişdir. Ümumiyyətlə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 03 iyul 2000-ci il tarixli “Əmlakın və öhdəliklərin inventarlaşmasının aparılması haqqında Qaydalar”da inventarlaşmanın icrası prinsipləri ətraflı müəyyən olunmuşdur.

“Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq əmlakın və öhdəliklərin inventarizasiyasının aparılması aşağıdakı hallarda məcburidir: 1) Müəssisənin əmlakı satıldıqda, alındıqda, icarəyə verildikdə; 2) Qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu qaydada dövlət və bələdiyyə müəssisəsi, səhmdar cəmiyyəti, yaxud başqa qurum (müəssisə) kimi yenidən təşkil edildikdə; 3) İllik mühasibat (maliyyə) hesabatlarının tərtibindən əvvəl 01 oktyabrda tez olmayaraq əmlakın və öhdəliklərin mövcud vəziyyətinin tamamilə başdan-başa yoxlanması məqsədilə inventarizasiya keçirildikdə. 4) Müəssisə ləğv edilərkən, ləğv balansı tərtib

edilməmişdən əvvəl və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər hallarda; 5) Maddi-məsul şəxslər dəyişildikdə və yaxud məzuniyyətə getdikdə (işlərin qəbulu və təhvil günü); 6) Oğurluq və ya sui-istifadə halları, həmçinin qiymətlilərin xarab olması faktları müəyyən edildikdə; 7) Yanğın, təbii fəlakət, qəza və digər fəvqəladə hadisələr baş verdikdə; 8) Müəssisənin əmlakı və öhdəlikləri yenidən qiymətləndirildikdə; 9) Məhkəmənin və ya müstəntiqin müvafiq qərarı, yaxud prokurorun yazılı göstərişi olduqda; 10) Özələşdirmə zamanı, sahibkar və hüquqi şəxs statusu dəyişildikdə inventarizasiya tərəflərin razılığı ilə, yaxud dövlət əmlakının idarəetmə orqanlarının tələbi ilə həyata keçirilir.

İnventarizasiya siyahılarında resursların hər birinin (istehsal resursları, hazır məhsul, mallar, sair resurslar) adı, növü, qrupu, miqdarı və başqa lazımı göstəriciləri (artikul, növ və s.) ayrıca göstərilir. İstehsal resurslarının inventarizasiyası bir qayda olaraq onların yerləşdiyi otaqlarda aparılır. Bir maddi-məsul şəxsin öhdəsində olub müxtəlif qapalı otaqlarda saxlanılan istehsal resurslarının inventarizasiyası ardıcıl olaraq onların saxlanıldığı yerlər üzrə aparılır. Qiymətlilərin saxlanıldığı otaqda yoxlama qurtardıqdan sonra həmin otağa giriş qadağan edilir, otağın qapısı qıfıllanır, surquçla, plombla, imzalı kağızla və digər nişanələrlə mühafizəsi möhkəmləndirilir (surquçla möhürlənir) və komissiya işini davam etdirmək üçün sonrakı otağa keçir. Komissiya maddi-məsul şəxslərin iştirakı ilə istehsal resursları qalıqlarını məcburi qaydada saymaq, çəkmək və ölçməklə yoxlayır. Maddi-məsul şəxslərin şifahi sözüə görə və yaxud istehsal resurslarının mövcud qalığını yoxlamadan hər hansı bir məlumatın siyahıya daxil edilməsinə yol verilmir. İnventarizasiya aparılan zaman daxil olan istehsal resursları maddi-məsul şəxsin və inventarizasiya komissiyasının üzvlərinin iştirakı ilə qəbul olunur və inventarizasiyadan sonrakı hesabatda daxil edilir. Bu kimi istehsal resursları inventarizasiya siyahısında «İnventarizasiya zamanı daxil olmuş istehsal resursları» adı ilə ayrıca göstərilir. Siyahıda daxilolma tarixi, malgöndərənin adı, mədaxil sənədinin tarixi və nömrəsi, malın adı, miqdarı, qiyməti və məbləği göstərilir. Eyni zamanda inventarizasiya komissiyası sədrinin (və yaxud

onun tapşırığı ilə komissiya üzvünün) imzası ilə mədaxil sənədində siyahının tarixi göstərilməklə «inventarizasiyadan sonra» sözü qeyd edilir. Müəssisədə inventarizasiya uzun müddət davam etdikdə, istifadə üçün tələb olunan istehsal resursları, qanunvericiliyə uyğun rəsmiləşdirilərək anbardan maddi-məsul şəxslərə inventarizasiya komissiyasının iştirakı ilə buraxılır və inventarizasiyadan sonrakı hesabatda daxil edilir. Bu cür istehsal resursları inventarizasiya siyahısında «İnventarizasiya zamanı buraxılmış istehsal resursları» adı ilə ayrıca göstərilir. Həmin siyahılar analoji qaydada inventarizasiya zamanı daxil olan istehsal resursları üzrə də tərtib edilir. İnteraktiv komissiyası sədrinin və yaxud onun tapşırığı ilə komissiya üzvünün birinin imzası ilə məxaric sənədlərində qeydlər aparılır. Yolda olan, yüklənmiş, lakin alıcılar tərəfindən vaxtında ödənilməyən, başqa müəssisələrin anbarında saxlanılan istehsal resurslarının inventarizasiyası, onların mühasibat uçotunun müvafiq hesablarındakı uçot məlumatlarının məbləğlərinin düzgünlüyünün yoxlanılması ilə həyata keçirilir. İnteraktiv vaxtı maddi-məsul şəxslərin öhdəsində olmayan (yolda olan, yüklənmiş mallar və s.) istehsal resurslarının məbləği uçot hesablarında yalnız təsdiq edilmiş sənədlərlə: yolda olanlar üzrə— malgöndərənlərin hesablaşma sənədləri ilə və yaxud digər əvəzedici sənədlərlə; yüklənmiş mallar üzrə— alıcılar tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərin surətləri ilə (ödəniş tapşırığı, veksellər və s.); ödəniş vaxtı keçmiş sənədlər üzrə— bank idarələrinin təsdiq etdiyi öhdəliklərlə; kənar müəssisələrin anbarında saxlanılan qiymətli əşyalar üzrə— inventarizasiyanın aparıldığı tarixə yaxın tərtib edilmiş saxlanma izahatnaməsi ilə göstərilə bilər.

İnteraktiv aparılmamışdan əvvəl hesabların digər qarşılıqlı hesablarla üzləşdirilməsi yoxlanılmalıdır. Məsələn, başqa hesablarda əks olunmuş ödənilmiş məbləğin «Yüklənmiş mallar» hesabında uçota alınıb-alınmaması və yaxud mallara və materiallara görə faktiki ödənilmiş və alınmış məbləğin yolda olması müəyyən edilməlidir. Alıcılar tərəfindən vaxtında ödənilməyib yolda olan, yüklənmiş və başqa müəssisələrin anbarında saxlanılan istehsal resurslarına ayrıca siyahılar tərtib edilir.

Yolda olan istehsal resurslarının siyahısında hər bir sətir üzrə aşağıdakılar ayrıca yazılır: adı, miqdarı və dəyəri, yüklənmə tarixi, həmçinin mühasibat uçotu hesablarında bu qiymətlilərin uçota alınmasına əsas verən sənədlərin adı, tarixi və nömrələri qeyd olunmalıdır. Yüklənmiş və dəyəri alıcılar tərəfindən vaxtında ödənilməmiş istehsal resurslarının siyahısında hər bir yüklənmiş mallar üzrə alıcıların adı, istehsal resurslarının adı, məbləği, yüklənmə tarixi, çıxarışın və hesablaşma sənədinin tarixi qeyd edilir. Başqa müəssisənin anbarında saxlanılan istehsal resurslarının siyahısı onların məsuliyyətli mühafizəyə verilməsinə dair təsdiqedic sənədlərin əsasında tərtib edilir. Bu siyahıda qiymətlilərin adı, miqdarı, növü, dəyəri (uçot məlumatları üzrə), həmçinin yüklərin mühafizəyə qəbul olunma tarixi, mühafizə yeri, sənədlərin nömrəsi və tarixi göstərilir. Təkrar emal üçün başqa müəssisəyə verilmiş istehsal resurslarının siyahısında təkrar emalı həyata keçirən müəssisənin adı, qiymətlinin adı, miqdarı, uçot məlumatları üzrə faktiki dəyəri, qiymətlinin təkrar emala verilmə tarixi, sənədlərin nömrəsi və tarixi göstərilir. Yuyulmağa və təmirə göndərilmiş xüsusi geyimlər, yeməcxana və yataq ləvazimatları və digər yumşaq inventarlar inventarizasiya siyahısında göstərilən xidmətlərin həyata keçirilməsinə dair mövcud olan sənədlər əsasında yazılır.

İnventarizasiya nəticələrinin uçotda necə əks etdirilməsi barədə zavodun məlumatlarından istifadə edərək uçot yazılışlarına nəzər yetirək.

İnventarizasiyanın yekununda istehsal resurslarının faktiki miqdarının mühasibat uçotu məlumatlarından artıq və ya əskik gələ bilər. Və onlara uyğun mühasibat uçotunda müvafiq yazılışlar verilməlidir.

"Bakı Şərab-1" ASC-də 2012-ci ilin dekabr ayında aparılan inventarizasiya nəticəsində ətirli maddə qalığının artıq olduğu və "Fitrofka" arağının təbii norma daxilində əksik gəldiyi müəyyən edilmişdir.

Debet	Kredit	Əməliyyatın məzmunu
201 "Material ehtiyatları"	801 "Ümumi mənfəət (zərər)"	Ətirli maddə qalığı artıq gəlmişdir.

202 "İstehsalat məsrəfləri"	204 "Hazır məhsul"	Təbii norma daxilində hazır məhsul istehsal xərclərinə adi edilmişdir.
-----------------------------	--------------------	--

Əskikgəlmə təbii itki normasından artıq olduqda isə, səbəbləri və təqsirkar şəxslər müəyyənləşdirilməklə onların məbləğləri (əskikgəlmələr və itkilər müəyyən etdiyi vaxtda bazar qiymətləri ilə) təqsirkar şəxslərin hesabına yazılır. Təqsirkar şəxsləri müəyyən etmək mümkün olmadıqda, əskikgəlmələrin və itkilərin məbləğlərinin müəssisə tərəfindən təqsirkar sayılan şəxsdən tutulması məhkəmə tərəfindən ləğv edildikdə və ödənilməsi mümkün olmayan (ümitsiz) əskikgəlmələr və itkilər müəyyənləşdirildikdə həmin məbləğlər müəssisə rəhbərinin yazılı sərəncamına müvafiq olaraq müəssisələrdə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə (zərərə) silinir.

"Bakı Şərab-1" ASC -də 2012-ci ilin dekabr ayında aparılan inventarizasiya nəticəsində təbii itki normasından artıq hazır məhsulun - ümumi dəyəri 175 manat olan 25 ədəd "Şirvan" brendinin (konyakının) əksik gəlidiyi müəyyən edilmiş və günahkar şəxs aşkar edilmiş, çatışmazlıq onun əmək haqqından tutulmuşdur.

Debet	Kredit	Məbləğ (manat)	Əməliyyatın məzmunu
217 "Digər qısamüddətli debitor borcları"	204 "Hazır məhsul"	175	Təqsirkar şəxsin günahı ucbatından hazır məhsul əksik gəlib
533 "Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları"	217 "Digər qısamüddətli debitor borcları"	175	Əksik gələn hazır məhsulun dəyəri təqsirkar şəxsin əmək haqqından tutulub.

Qeyd edək ki, əgər təqsirkar şəxs müəyyən edilməzdisə onda hazır məhsulun dəyəri maliyyə nəticələrinə aid edilməli idi.

8 №-li MMUS-a uyğun olaraq resurslar mövcud olan iki dəyərdən ən aşağı dəyərlə: ilkin dəyər və ya mümkün xalis satış dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir. Qeyd olunmalıdır ki, hər növbəti hesabat dövründə istehsal resurslarının yenidənqiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir. Bu zaman iki hal mümkündür: istehsal resurslarının ya dəyəri artır, yaxud da dəyəri azalır.

İstehsal resurslarının yenidən qiymətləndirilməsi zamanı onların dəyəri artarsa, artan məbləğ 331 №-li "Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat" hesabın kreditindən yenidən qiymətləndirilmiş istehsal resursunu uçota alan hesabın debetinə silinir. Yox əgər istehsal resurslarının yenidən qiymətləndirilməsi zamanı onların dəyəri azalarsa, azalan məbləğ yenidən qiymətləndirilmiş istehsal resursunu uçota alan hesabın kreditindən 331 №-li "Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat" hesabın debetinə silinir. Yenidən qiymətləndirmə zamanı əmələ gəlmiş məbləğ fərqi (dəyər artdıqda və ya azaldıqda) maliyyə nəticələrinə aid edilir;

İstehsal resursunun dəyəri artarsa ; Debet 331 №-li "Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat" - Kredit 801 №-li "Ümumi mənfəət (zərər)"

İstehsal resursunun dəyəri azalarsa ; Debet 801 №-li "Ümumi mənfəət (zərər)" - Kredit 331 №-li "Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat"

İstehsal resurslarının qiymətləndirilməsi və lazım gəldikdə yenidən qiymətləndirilməsi zamanı qiymət artımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hallar nəzərdə tutulmadıqda müəssisənin mənfəətinə aid edilir. İstehsal resurslarının keyfiyyətinin və qiymətlərinin aşağı salınmasından itkilər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində digər hallar nəzərdə tutulmadıqda müəssisənin zərərinə aid edilir.

III FƏSİL.İstehsal resurslarından istifadənin təhlili

3.1. İstehsal resurslarından istifadənin iqtisadi təhlili

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinə və onun istehsal nəticələrinə material resurslarının vəziyyəti böyük təsir göstərir. Məhsul istehsalı və satışının normal gedişi məqsədlə resurs məsrəfləri optimal olmalıdır. Çoxlu sayda resursların yığılması müəssisənin fəallığının aşağı düşməsindən xəbər verir. Bu isə dövriyyə kapitalının dondurulmasına, onun dövriyyə sürətinin azalmasına gətirib çıxarır. Bundan başqa əmlak vergisi artır, likvidliklə bağlı çətinliklər yaranır, xammal və material itkisi artır.

Eyni zamanda resursların çatışmazlığı istehsal prosesində başlayan maneələrin yaranmasına, istehsal güclərindən tam istifadə olunmasına, məhsul buraxılışı həcmnin aşağı düşməsinə, maya dəyərinin, itkilərin çoxalmasına gətirib çıxarır ki, bunların hər biri müəssisənin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Buna görə də hər müəssisə istehsalının vaxtlı–vaxtında və tam həcmdə lazımı resurslarla təmin olunması və eyni zamanda onların anbarda yığılıb qalmaması üçün tədbir görülməlidir.

Материал ресурслары мящсул истещсалы просесиндя ясас амиллярдян бири сайылыр. Мясариф бахымындан да материал ресурслары ящямийят кясб едир. Чцнки тяърцбя эюстярир ки, материал ресурсларына чякилян мясарифляр цмуми мясарифлярин тяркибиндя буюцк хцсуси чякийя маликдир. Бу, щятта бязи щалларда истещсал мясарифляринин тяркибиндя 80 фаизя гядяря малик олур. Она эюря дя тәһлил просесиндә материал мясарифляриндян сямяряли истифадяни гиймятляндиримялидир. Бу, щяр шейдян яввял, онунла изащ едилир ки, материал мясарифляри, истещсал мясарифляринин тяркибиндя щям буюцк чякийя маликдир, щям дя материал мясарифляри азалдылмалы, йени технолоэийаюа уйьун елми тутумлу мящсуллар материал тутумлу мящсулларла явяз

олунмалы вѣ мѣвафиг гѣнаятетмя йоллары мѣяйян-
ляшдирилмялидир.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində material resurslarında səmərəli və qənaətlə istifadə etmənin başlıca yollarından biri təsərrüfatdaxili resursların aşkara çıxarılmasıdır. Bu sahədə təhlilin qarşısında duran əsas vəzifələr kimi aşağıdakıları göstərə bilərik ;

1. maddi-texniki təchizat planının reallığını təyin etmək;
2. material təchizatıüzrə planın yerinə yetirilməsi və təchizatın ahəngdarlığını təyin etmək;
3. materiallardan istifadənin məhsul (iş ,xidmət) buraxılışının həcminə, keyfiyyətinə, maya dəyəri, mənfəət və rentabellik göstəricilərinə təsirini təyin etmək;
4. material resurslarından effektiv istifadəni qiymətləndirmək;
5. material resurslarından qənaətlə istifadəni təmin edən təsərrüfatdaxili resursları aşkara çıxarmaq və onların səfərlər edilməsini təmin edən konkret tədbirlər planı hazırlamaq.

Material resurslarından istifadəni təhlil etmək üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edilməlidir ki,bunlara da aşağıdakılar aiddir ;

- material təchizatı planı, xammal və material alışına dair müqavilələr və sifarişçilər, spesifikasiyalar, maddi-texniki təchizat şöbəsinin operativ məlumatları, cari və operativ uçot məlumatları, xammal və materialların daxil olması, istehsal istehlakı və qalıqlarına dair analitik məlumatları, plan və hesabat maya dəyəri kalkulyasiyaları, materialın şərti normaları və onlara edilən dəyişikliklərə dair məlumatlar, material anbarları müdirlərinin hesabatları materialların şərti limitləri, udel material şərti limitləri, müəssisənin (təşkilatın) istehsal fəaliyyəti haqqında statistik hesabat ,istehsalat müşavirələrinin materialları, keyfiyyət şəhadətnamələri, ekspertiza materialları, mütəxəsislərin raportları və s.

Materialın sərfi normaları ixtisaslaşdırılmış sahə institutları və normativ idarələr tərəfindən hazırlanmayan, habelə yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, yeni məhsul çeşidlərinin mənimsənilməsi ilə əlaqədar olaraq material resurslarının sərfi normaları istehsal resurslarından istifadənin təhlilində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Material sərfi normasından danışarkən onun üç əsas komponentdən ibarət olduğunu qeyd etmək xüsusilə vacibdir ;

1. resursların (materialların) faydalı sərfi;
2. texnologiyalardan və istehsal şəraitindən (kütləvi, iri serialı, xırda seriyalı, fərdi təcrübəvi) irəli gələn texnoloji tullantılar ;
3. resurslar itkisi.

İstehsal resurslarından istifadənin iqtisadi təhlilindən danışarkən material resurslarını xarakterizə edən göstəriciləri xüsusilə vurğulamaq lazımdır.İqtisadi ədəbiyyatlarda material resurslarından istifadəni xarakterizə edən göstəriciləri iki qrupa bölmək məsləhət görülür;

1. Ümumiləşdirici göstəricilər. Bura məhsulun materialtutumu , materialverimi, məhsulun maya dəyərində material məsrəflərinin xüsusi çəkisi, materiallardan istifadə əmsalı və istehsalın həcmnin və material məsrəflərinin artım templərinin nisbəti əmsalı daxildir.

Məhsulun materialtutumun hesablaması üçün məhsulun hazırlanması üçün sərf olunan material resurslarının dəyərini istehsal olunan məhsulun məbləğ formasında həcmə bölmək lazımdır. Belə ki, materialtutumu hazırlanan məhsulun bir manatına nə qədər material sərf olunduğunu xarakterizə edir.

Məhsulun materialverimini hesablaması üçün isə hazır məhsulun dəyərini onun istehsalı üçün sərf edilən material məsrəflərinə bölmək lazımdır. Materialverimi istifadə edilən material resurslarının hər manatına düşən istehsalın miqdarını əks etdirir.

Məhsulun maya dəyərində material məsrəflərinin xüsusi çəkisi material məsrəfləri məbləğinin məhsulun tam maya dəyərinə faiz nisbəti kimi hesablanır. Bu göstəricinin dinamikası məhsulun materialtutumunun dəyişməsinə xarakterizə edir.

Materiallardan istifadə əmsalı faktiki material məsrəflərini məhsul buraxılışının faktiki həcmi və faktiki çeşidlərinə görə plan kalkulyasiyalarında verilən material resursları sərfi miqdarına istinad etməklə təyin edilən hesablama material məsrəfləri həcminə bölməklə müəyyən edilir. O, istehsal proseslərində materiallardan nə dərəcədə qənaətlə istifadə edildiyini, yaxud bədxərcliyə yol verildiyini, başqa sözlə desək, məsrəf normalarına riayət edildiyini xarakterizə edir.

İstehsalın həcmnin və material məsrəflərinin artım templərinin nisbəti əmsalı ümumi və əmtəəlik məhsul istehsalı indeksinin material məsrəfləri indeksinə nisbəti kimi təyin edilir. Bu göstərici materialveriminin dinamikasını nisbi ifadədə xarakterizə edir. Bununla yanaşı materialveriminin artımına təsir göstərən amilləri açıqlayır.

"Bakı Şərab-1" ASC-nin 2012-ci ildə "Sadıllı" çaxırının istehsalına material məsrəfləri və həmin məhsulun buraxılış qiyməti ilə dəyərini plan və faktiki göstəricilərindən istifadə edərək, çaxırın materialtutumu və materialverimini təhlil edək.

"Sadıllı" çaxırının istehsalı zamanı məhsul istehsalına material məsrəfləri plan üzrə 7480 manat, faktiki isə 8160 manat, məhsulun buraxılış qiyməti ilə dəyəri plan üzrə 10080 manat, faktiki isə 11250 manat olmuşdur.

Plan üzrə materialtutumu = $7480 : 10080 = 0,74$ manat

Faktiki materialtutumu = $8160 : 11250 = 0,72$ manat

Plan üzrə materialverimi = $10080 : 7480 = 1,34$ manat

Faktiki materialverimi = $11250 : 8160 = 1,37$ manat

Məlumatlardan görüldüyü kimi, əmtəəlik məhsulun materialtutumu planda nəzərdə tutulan 0,74 manat əvəzinə faktiki 0,72 manat olmuşdur. Hesabat ilində çaxırın materialtutumu plana nisbətən +0,02 manat artıb. Həmçinin məlumatlardan

görünür ki, əmtəlik məhsulun materialverimi planda nəzərdə tutulan 1,34 manat əvəzinə faktiki 1,37 manat olmuşdur. Hesabat ilində çaxırın materialtutumu plana nisbətən +0,04 manat artıb.

2. Hissəvi göstəricilər. Bu göstəricilər müxtəlif sənaye sahələrinin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqlənir. Məsələn, emal sənayesi müəssisələrində xammaltutumunu, hazır məhsul yığımı müəssisələrində yarımfabrikat tutumunu, maye yanacaqdan istifadə etməklə elektrik enerjisi istehsal edən müəssisələrdə yanacaq tutumunu və s. misal göstərə bilərik.

Ümumiləşdirici göstəricilərdən yalnız dəyər ifadəsində əks olunmasına baxmayaraq, material resurslarından istifadəni xarakterizə edən hissəvi göstəricilər həm həm şərti-natural, həm də natural göstəricilərlə hesablanır və təhlil edilir.

Ən çox istifadə edilən hissəvi göstəriciləri və onların hesablanması qaydalarını qeyd edək ;

1. Məhsulun xammal tutumu $\zeta \frac{\text{istifadə edilmiş xammalın dəyəri}}{\text{ümmi məhsulun həcmi}} ;$

2. Məhsulun metal tutumu $\zeta \frac{\text{istehlak edilən metalın dəyəri}}{\text{ümmi məhsulun həcmi}} ;$

3. Məhsulun yanacaq tutumu $\zeta \frac{\text{istehlak edilən yanacağın dəyəri}}{\text{ümmi məhsulun həcmi}} ;$

4. Məhsulun elektrik enerjisi tutumu $\zeta \frac{\text{istehlak edilən elektrik enerjisinin dəyəri}}{\text{ümmi məhsulun həcmi}} ;$

5. Məhsulun yarımfabrikat tutumu =

$$\frac{\text{istehlak olunan sətinalma yarımfabrikatın və komplektləşdirici məmulatların dəyəri}}{\text{ümmi məhsulun həcmi}} ;$$

6. Məmulatın udel material tutumu (dəyər ifadəsində)

$$\zeta \frac{\text{məhsulun bir vahidi istehsalında sərf olunan materialın dəyəri}}{\text{məhsulun qiyməti}} ;$$

7. Məmulatın udel material tutumu (natural, yaxud da şərti natural ifadədə) sərf edilən materialların natural və ya şərti natural ifadədə miqdarı müqabilində alınan

məmulatların sayına bölməklə hesablanır (natural şərti natural göstəricilərlə hesablanır);

8. Udel parametrial – material tutumu – dəyər yaxud natural ifadədə - istehlak olunan materialların dəyərini, yaxud miqdarını kilovat – saat, at gücü, ton və s. ölçü vahidlərində istehsal gücünə (məhsuldarlıq, yük götürmə, yük qaldırma qabiliyyəti) bölməklə təyin edilir (manatla, ədədlə, kq-la, tonla, metrə və d. natural göstəricilərlə hesablanır);

9. Udel konstruktiv material tutumu (natural ifadədə) məmulatın təmiz çəkisi müvafiq texniki parametrelə (məsələn, at gücü) bölməklə təyin edilir (natural göstəricilərlə hesablanır);

10. Məmulat (detal) istehsalında materiallardan istifadə əmsalı– məmulatın (detalın) təmiz çəkisinin natural ifadədə məmulat vahidinə yararlı material sərfi miqdarına vurub, alınan nəticənin məmulata (detala) material sərfi norması ilə faktiki material sərfinin hasilinə bölməklə təyin edilir (natural) ifadədə hesablanır.

İndiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində müflişləşmənin qarşısının alınması, daxili və xarici bazarlarda yerlərin möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi üçün materialtutumunun effektiv azaldılması mühüm amildir. Məhz buna görə də müəssisələr hesabat dövrüüzrə öz materialtutumu göstəricilərini digər müəssisələrin eyni göstəriciləri ilə müqayisəli təhlil etməklə təsərrüfatdaxili etiyatları aşkara çıxarmalıdır.

Материал ресурсларындан сямряля истифадя олунманын гиймятляндирилмясиня бир нечя истигамятдяны анашылмалыдыр. Щяр шейдяны яввял мцяссисянин тясяррцфат-малийя фяалийятинин апарыгы истещсал хяттиня уйьун олараг материал мясарифляринин структур тяркибини тясцлил едилмялидир. Йяни материал мясарифляринин щансы элементлярдяны ибарят олмасы мцяйьянляшдирилмялидир. Бир гайда олараг, материал мясарифляринин тяркибиня,

хаммал, материал, сатын алынмыш йарымфабрикатлар вь комплексляшдирилмиш мямулатлар, йанаъаг вь сцрткц материаллары, електрик енержиси, тикинти материаллары, истисмарда олан азгиймятли яшйалар, алятляр вь с. дахилдир. Бу тяркибь уйьун олагаг истещсал мясарифляринин тяркибиндя щансы элементин даща буйцк хцсуси чякийя малик олмасыны мцяййянляшдиримялидир.

Материал мясарифляринин структур тяркибинин мцяййян едилмясиндя ясас мягсяд хцсуси чякийя малик олан элементляри мцяййянляшдирмякля гянаят мянбялярини тьйин етмякдир. Йяни бьзи щалларда хцсуси чякиси буйцк олан хяръ элементлярдян 1-2 фаиз гянаятя малик олмаг диэяр элементляр цзря бцтювлцкдя хяръя бярабьрдир.

Материал мясарифляри цзря структур тяркиб биринъи нювбьдя мящсул истещсалы гурулушуна уйьун олмалыдыр. Материал мясарифляринин истещсал истигамьтиня уйьун олмасыны гиймятляндирмяк цццн ямсал вариантындан истифадя едiлэ бияр. Йяни истещсал мясарифляринин тяркибиндя мящсулун структур гурулушуна мцвафиг олагаг материал мясарифляринин пропорционал фаизлярля динамикасына бахмаг лазымдыр.

Материал ресурсларындан сьмяряли истифадя едилмясинин гиймятляндирилмясиндя щяр манатлыг мящсул истещсалынын тяркибиня цмумиликдя материал мясарифляринин хцсуси чякисинин динамикасына диггят йетирилир. Буна бьзьян мящсулун материал тутуму да дейилир. Йяни щяр манатлыг мящсулун тяркибиндя материал мясарифляринин мигдары ня

гядярдир? Бея щалда сярф олуна материалларын кейфийят амили буйцк ящямийят кясб едир. Даща доьрусу, материал ресурсларынын сямяряли истифадысидя кейфийятли материал яламяти материал мясарифляринин гянаяти амилдир. Йяни хаммал, материал кейфийятли оларса, о бязян мящсул истещсалында аз мигдарда тяляб олуна нормадан да аз ишлядилир. Кейфийятли материал билаваситя кейфийятсиз материалын щяъминдян аз тяляб олундуьу цчцн онларын алынмасы, дашынмасы, габлашдырылмасы вя диэяр хяръляр дя мцяййян гянаят мянбяйи йарадыр. Материал ресурсларындан сямяряли истифады олунмасы, цмумийятля, бир гядяр эизли вя инъя просеслярля баьлыдыр. Бу ещтийат мянбялярини ашкар етмяк йалныз йцксяк сявиййяли вя тяърцбяли mütəxəsis тяряфиндян мцшащидя едиля биляр.

Нязря алынмалыдыр ки, материал ресурсларындан сямяряли истифады олунма мясялясидя материалларын явязедиъи мясяляси дя вардыр. Йяни мцяссися бу вя йа диэяр сябябдян, щяраитдян, имканлардан асылы олараг, мяъбурян вя йахуд кюнцлц, бязи щалларда ися йени технолоэийа уйьунлашмаг цчцн бу вя йа диэяр материал нувцнцн явязиня функционал ъящятдян явязедиъи материаллардан истифады едя биляр. Бцтцн бу кими мясяляляр təhlil просесидя диггят мяркъазидя олмалыдыр. Она эоря дя материал ресурсларындан сямяряли истифады едилмяси стандарт, бирмяналы вя щямищя яняняви цсуллардан истифады етмякля гиймятляндириля билмяз. Дцздцр, яняняви цсуллар да ваъибдир. Бязян яняняви цсуллар вя яняняви эюстяриъиляр системи мцяййян

мянада фикир суйлямайя имкан верир. Мясялян, ашаьыдакы яняняви цсуллардан: сашьяр цзря мящсулун материал тутуму; материал мясарифляринин индекси; мящсулун технолоји материал тутуму; норматив материал тутуму; кюмякчи материал цзря мящсулун материал тутуму; мящсулун йанаъаг цзря материал тутуму; мящсулун енерји материал тутуму və sairlerdən истифадя етмяк олар.

Материалларын сямьяри истифадяси комплекс мясяляля-рин щялли иля баьлыдыр. Бунлара ашаьыдакылар: техники, технолоји туллантыларын азалмасы, материалын кейфиййяти, онун лазыми режим цзря сахланмасы, елми-техники наилиййятлярин истещсала тятбиги, мадди стимулларын йа-ранмасы дахилдир . Бу эюстяриъиллярин истифадяси фабрик вя заводларарасы мцгайися апармаьа имкан верир. Бундан ялавя, бу эюстяриъиллярдян истифадя етдикдя мцяссисянин дахилиндя сехляр, йахуд тясяррцфат ващидляри цзря мящсулун материал тутумуну мцяййян етмайя имкан верир. Материалларын сямьяри истифадясиндя реал нормаларын олмасы мцщцм ящямиййятя маликдир. Дцзэцн нормалар олмадыгда хаммал вя материала олан тялябаты мцяййян етмяк олмаз. Нормаларын йаранмасында ясас мярщялялярдян бири мящсул ващидиня материал мясарифидир. Материал мясариф нормаларыны мцяййян етдикдя, айры-айры юлкялярдян ялдя олунан дязэащларын мящсул ващидиня сярф етдийи материал нормасы нязря алынмалыдыр. Она эюря ки, хариъи юлкяляр-дян алынмыш технолоји дязэащларда мящсул ващидиня едилян хаммал вя материалларын мясарифиндя фярг олур.

Мялумдур ки, хаммал вя материаллар анбарларда узун мцддят сахландыгда онлар юз кейфиййятини мцяййян дяръяядя итиря билир. Буна эюря дя тящлил васитяси иля хаммал вя материалын галыыы вязиййятиня гиймят vermək lazımdır.

Тящлил васитяси иля материал мясарифи цзря гянаяти, йахуд да артыг мясарифи мцяййян етмяк лазымдыр. Бунун цццн ашаыыдакы формуладан истифадыя етмяк олар:

$$M_g = (M_{ki} / M_{ya} - M_{mci} / M_{mci}) \times M_{mci}$$

Бурада:

M_g - материала гянаяти;

M_{ki} - кечян айда материал мясарифини;

M_{ya} - кечян айда мящсул истещсалыны;

M_{mci} - щесабат айында материал мясарифини;

M_{mci} - щесабат айында мящсул истещсалыны эюстярир.

Материал мясарифи цзря кянарлашманы башга цсулла да тапмаг олар. Бунун "Bakı Şərab-1" ASC-nin 2011 və 2012-ci illərin "Elite" (1 litrlik) arağı üzrə istehsal göstəricilərdən faydalanaraq ашаыыдакы цсулдан истифадыя едык:

№	Göstəricilər	Кечян il цзря (2012-ci il)	Щесабат ili цзря (2012- ci il)	Фаиз
1	Мящсул истещсалы (манатла)	32.640,00	37.950,00	116,2
2	Материал мясарифи (манатла)	21.600,00	23.450,00	108,5

Мящсулун фактики щяъминя эюря материал мясарифини мцяййян етсаяк, бу $21.600,00 \times 116,2 : 100 = 25.099,20$ маната бярабяр олар.

Материалын фактики мясарифи ися 23.450,00 манат олмушдур. Демяли, материал цзря гянаят 1.649,20 манат (23.450,00 - 25.099,00) тяшкил етмишдир.

Тящлил васитяси иля мясарифляри айры-айры материал нювляри цзря дя мцяййян етмяк олар.

Материал ресурсларындан сямярляи истифадя едилмясинин təhlil prosesində игтисади тящлилин яняняви цсуллары, материалгайтарма эюстяриъисиндян дя истифадя етмяк олар. Бунун цццн уенә "Bakı Şərab-1" ASC-nin 2011 və 2012-ci illərin "Elite" (1 litrlik) arağı üzrə istehsal göstəricilərindən istifadə edək.

№	Göstəricilər	Кечян ил цзря (2012-ci il)	Кечян ил цзря (2012-ci il)	Кянарлаш ма
1	Мящсул истецсалы (манатла)	32.640,00	37.950,00	5.310,00
2	Мящсулун щяр манатына:			
	а) материал мясарифи;	0,50 0,10	0,49 0,18	-0,01 -0,08
	в) енержи мясарифи			
	ЪЯМИ:	0,60	0,67	-0,07

Тясир едян амилляри мцяййян едяк:

1. Мящсул щяъминин дяйишмясинин тясири:

а) Материал мясарифи цзря: $5.310,00 \times 0,50 = +2.655,00$

манат

б) Енержи мясарифи цзря: $5.310,00 \times 0,10 = +531,00$

манат

ЪЯМИ: 3.186,00 манат

2. Мящсулун щяр манатына мясарифин дяйишмясинин тясири:

а) Материал мясарифи цзря: $(0,49-0,50) \times 37.950,00 = -379,50$ манат

б) Енержи мясарифи цзря: $(0,18-0,10) \times 37.950,00 = +3.036,00$ манат

ЪЯМИ: $+2.656,50$ манат $((-379,50) + (+3.036,00))$ тяшкил едир.

Тящлил заманы бу щесабламарын цмуми шыкилдя дцзэцн олмасыны да йохламаг лазымдыр.

1. Мящсул истещсалынын артма тясири $+3.186,00$ манат $(5.310,00 \times 0,60)$

2. Мящсулун щяр манатына материал мясарифинин дяйишмя тясири $+2.656,50$ манат $(0,07 \times 37.950,00)$, ики амилин тясири $5.842,50$ маната $(2.656,50 + 3.186,00)$ бярабярдир.

Təhlil prosesində material мясарифляриндян сямярляли истифадяйя даща дярин йанашмаг цццн айры-айры материал нувляри цзря дя кянарлашмайя тясир едян амилляри мцяййян етмяк ваъибдир. Бунун üçün "Bakı Şərab-1" ASC-nin 2011 və 2012-ci illərdə

"İdeyalnaya" arağının (1 litrlik) istehsalı zamanı şüşə butulkadan istifadə məlumatlarından istifadə edək.

Материалын ады	Кечян ил цзря (2012-сі ил)		Ъями дяйяри (манат)
	мигдары (әдәд)	ващидин гиймяти (манат)	
Şüşə butulka	20000	0,10	2000
	Щесабат ил цзря (2012-сі ил)		
Şüşə butulka	21500	0,12	2580

Мялуматлардан эюрцндцц кими, материал мясряфи +580 манат (2580 - 2000) чохалмышдыр.

Кянарлашма ики амил цзря ола биляр:

а) Материал мигдарынын дяйишмяси: бу бизим мисалымызда

$$(21500 - 20000) \times 0,10 = +150 \text{ манат}$$

б) Гиймятин дяйишмяси: бу бизим мисалымызда

$$21500 \times (0,12 - 0,10) = +430 \text{ манат}$$

Ики амилин бирликдя тясири 580 манат тяшкил едир.

Гейд етдийимиз кими, материал ресурсларындан смяряли истифадя едилмясиндя материалларын диэяри иля явяз едилмяси амили дя təhlil zamanı diqqət мяркязиндя олмалыдыр. Материалларын диэяр материалларла явяз едилмяси йоллары гейд етдийимиз цсулла тапыла биляр. Бурада бир фярг вардыр ки, мигдарын тясири материалын дяйишмяси иля явяз едилир.

Инкишаф етмиш юкляярин габагъыл тяърцбяляриня эюря, материал ресурсларындан смяряли истифадя щяр

шейдян яввял, технолоэийанын дяйишмяси бахымындан юйрянилир. Бу онунла изащ едилир ки, елми-техники тьярггинин индики дюрцндя онун наилийятляринин истещсала тятбиги мящсул истещсалында материал тутумунун азалдылмасы иля нятиъялянмялидир. Она эюря дя истещсала йени техника вя техноложии аваданлыын тятбиги нятиъясиндя материал тутумунун азалмасы йени нюв мящсулун малийя нятиъялярия, мянфятя тясир иля гиймятляндирилир.

Инкишаф етмиш юкялярдя материал ресурсларындан сямяряли истифадя, едилмясиндя ваъиб амиллярин прогнозлашдырылмасы мцщцм шярт щесаб едилир. Беля ки, тьяб-тяклифя уйьун олараг материалларын гиймяти дюрри олараг артыб-азала биляр. Материал гиймятляринин артыб-азалмасы мящсул истещсалында материал мясряфлярия вя сон нятиъядя малийя нятиъялярия тясир етмялидир. Бу бахымдан материал галыы онларын истещсалынын минимум вя максимум тьябатына нисбятиндя гиймятляндирилмялидир.

Resursların dövrü müddəti onların anbara daxil olduğu gündən istehsala ötürülməsi dövrünə qədər olan müddəti əhatə edir. Bu dövr nə qədər azdırsa, (digər bərabər şərtlər daxilində) istehsal kommersiya tsikli də bir o qədər azdır. Bu aşağıdakı şəkildə təyin olunur.

$$P = \frac{\text{İstehsal resursları hesabları üzrə orta qalıq} \times \text{Dövr günü}}{\text{Hesabat ili üçün resurs mə}} \quad \text{ə} \quad \text{fənə} \quad \text{tş}$$

"Bakı Şərab-1" ASC-nin 2012-ci il məlumatlarından istifadə edərək istehsal resurslarının vəziyyətinin təhlil edək.

	Miqdar, ədəd	Qiymət, manat	Resurs qalığı	
--	--------------	---------------	---------------	--

Ehtilaların növləri	İlin əvvəlinə	İlin sonuna	İlin əvvəlinə	İlin sonuna	İlin əvvəlinə	İlin sonuna	Dəyişikliklər
Qapaq	2000	3200	0,02	0,03	40	64	24
Şüşə butulka	2500	2800	0,10	0,11	250	308	58
Yekun					290	372	82

Verilən məlumatlar dövriyyə sürətinin yüksəlməsindən xəbər verir, bu isə müəssisənin işgüzar fəallığının yüksəlməsindən xəbər verir. Dövriyyə sürəti yığılıb qalmış, tələbə məruz qalmayan resursların mövcudluğu, yaxud inflyasiyanın artım tempi və defisit halının gözlənilməsilə bağlı əlavə resursların alınması hesabına aşağı düşə bilər.

Buna görə də material resurslarının tərkibində belələrinin olub-olmaması yoxlanılmalıdır. Bunu anbar uçotunun və ya qalıq cədvəllərindəki məlumatlardan asanlıqla müəyyənləşdirmək olar. Əgər hər hansı material növü üzrə qalıq böyükdürsə və əgər bu material növü üzrə xərclər il ərzində olmayıbsa (və ya əhəmiyyətsiz olubsa) bu artıq həmin material növünü yığılıb qalmış materiallar qrupuna aid edir. Belə materialların mövcudluğu dövriyyə kapitalının uzun müddət üçün dondurulmasından xəbər verir ki, bunun nəticəsində dövriyyə sürəti azalır. Bunun yaranma səbəblərini aydınlaşdırmaq zəruridir. Bu səbəblər sırasına: plan hesablarının qeyri – dəqiqliyi, faktiki material, faktiki material mədaxillərinin və məsrəflərinin plan məlumatlarından kənarlaşmaları və s. aid ola bilər.

Resursların operativ idarə olunması üçün hər növ resurs üzrə dövriyyə sürətinin ətraflı təhlili aparılır. Bunun üçün resursların orta qalığını 1 günlük məsrəfə bölmək lazımdır. "Bakı Şərab-1" ASC-nin 2012-ci il məlumatlarından istifadə edərək istehsal resurslarının dövr müddətini təhlil edək.

Resursun növü	Orta qalıq, min manat	1 günlük material sərfi,	Ehtiyat (günlərlə)
---------------	-----------------------	--------------------------	----------------------

		min manat		
Spirt	228800	7150	25	32
Butulka	76450	550	120	139
Qapaq	48000	120	100	400

Əvvəlki cədvəldən görüldüyü kimi faktiki dövr müddəti normativ dövr müddətindən həm bütövlükdə, həm də ayrı–ayrı material növü üzrə yüksəkdir. C material üzrə isə resurslar 1,1 il üçün yaranmışdır və bu normativ göstəricini 4 dəfə üstələyir. Deməli, bu müəssisə material aktivlərini daha effektiv idarə etməli və normativlərdən yuxarı resursların yaranmasının qarşısını almalıdır.

Əksər müəssisələrdə hazır məhsul dövriyyə aktivlərində böyük xüsusi paya malikdir. Bu daha çox hazırki dövrdə rəqabətin güclənməsi, satış bazarlarının itirilməsi, təsərrüfət subyektləri və əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi, məhsulun maya dəyərinin yüksəlməsi, məhsul buraxılışı və yüklənməsində ritmikliyin pozulması və s ilə bağlıdır. Hazır məhsulun anbarlarda yığılıb qalması isə öz növbəsində dövriyyə kapitalının uzun müddət ərzində dondurulmasına, nağd pul vəsaitlərinin yoxluğuna, malsatanlara, büdcəyə, müəssisə işçilərinə olan kreditor borclarının artırılması və s gətirib çıxarır. Bu isə hazırki şəraitdə istehsalın dağılmasının, onun effektivliyinin, ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşməsi və müflisləşməsinin əsas səbəblərindən biridir. Kapitalın hazır məhsul şəklində qalması müddəti onun anbara daxil olmasından yüklənməsindək olan dövrü əhatə edir.

Hazır məhsulun hər növü üzrə normativdən yuxarı qalıqların yaranması səbəbini, müddətini, tərkibini təhlil etmək üçün analitik və anbar uçotu məlumatlarından, satış şöbəsinin, marketinq xidmətinin operativ məlumatlarından istifadə olunur. Bazarın genişləndirilməsi və ya yeni bazarların tapılması üçün maya dəyərinin aşağı salınması, keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi, əksər müəssisələrdə bitməmiş istehsal dövriyyə aktivlərində böyük xüsusi paya malikdir.

Qeyd edək ki, müəssisənin nə qədər mənfəət əldə etməsi onun məhsul istehsalı və satışı planının hansı səviyyədə yerinə yetirilməsindən asılıdır. Bu məqsədlə "Bakı Şərab-1" ASC-nin 2012-cil göstəricilərindən istifadə edərək məhsul istehsalı və satışı planının yerinə yetirilməsi səviyyəsinin təhlil edək.

Material çeşidləri	Məhsul istehsalının həcmi (manatla)				Məhsul satışının həcmi (manatla)			
	Plan üzrə	Faktiki	Kənarlaşma	Plana nisbətən kənarlaşma %-lə	Plan üzrə	Faktiki	Kənarlaşma	Plana nisbətən kənarlaşma %-lə
Fitrovka	8560	7900	-660	-7,7%	8600	7500	-1100	-12,7%
İdeyalnaya	9700	10200	+500	+5,2%	12000	13500	+1500	+12,5%
Zalatoy	12400	13560	+1160	+9,4%	15600	16100	+500	+12,5%
Kalço								
Yekun	30660	31660	+1000	+6,9%	36200	37100	+2100	+3,4%

"Bakı Şərab-1" ASC-nin məlumatlarından görüldüyü kimi, hesabat ilində hazır məhsul buraxılışı üzrə plan 6,9%, məhsul satışı üzrə isə 3,4% artıqlaması ilə yerinə yetirilmişdir. Məhsul istehsalı üzrə plan tapşırığı "Fitrovka" üzrə 7,7 % kəsirlə yerinə yetirilən şəraitdə satışın həcmnin daha çox müvafiq surətdə 12,7% az olması həmin məhsul çeşidinə bazarın tələbini öyrənmədən, müqavilə və sifarişlərdə nəzərdə tutulduğundan çox məhsul istehsalı ilə izah olunur.

Bitməmiş istehsal qalığının çoxalması bir tərəfdən istehsalın genişlənməsi, digər tərəfdən istehsal tsikli dövrünün uzanması ilə bağlı olaraq dövriyyə sürətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.İstehsal tsiklinin davamlılıq müddəti (Mi.t) məhsulun istehsal olunduğu dövrə bərabərdir.

$$M_{i,t} = \frac{\text{Bitməmiş istehsalın orta qalığı} \times \text{Müddət (gün hesabı ilə)}}{\text{Buraxılmış məhsulun maya dəyəri}}$$

"Bakı Şərab-1" ASC-nin 2011 və 2012-ci il göstəricilərindən istifadə edərək

"Maestro" içkisi üzrə bitməmiş istehsalı təhlil edək.

Göstəricilər	Ötən il	Hesabat ili
İstehsal olunmuş məhsulun faktiki maya dəyəri, min manat	12450	14210
Bitməmiş istehsalın orta qalığı, min manat	6700	7390
İstehsal prosesi müddəti, (gün hesabı ilə)	3,2	2,9

"Bakı Şərab-1" ASC-də dövriyyə aktivlərinin istehsal prosesini keçməsi dövrü ötən illə müqayisədə 0,2 gün $((2,9 \times 7390 : 14210) - (3,2 \times 6700 : 12450))$ azalmışdır. Bundan başqa istehsal prosesini məhsulun hər bir növü üzrə təhlil etmək və onun dəyişmə amillərini təyin etmək lazımdır. İstehsal tsiklinin müddəti onun intensivliyi, texnologiyası, istehsalın təşkili, material – texniki təchizatı və digər amillərdən asılıdır. Onun ixtisarı "Bakı Şərab-1" ASC-nin işgüzar fəallığının yüksəlməsindən xəbər verir.

3.2. İstehsal resurslarından istifadənin iqtisadi təhlilinin təkmilləşdirilməsi problemləri.

Respublikamızın müstəqillik əldə etdiyi və bazar iqtisadiyyatına keçdiyi bir şəraitdə istehsal resurslarından - materiallardan,xammallardan,hazır məhsuldan istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi iqtisadi böhranın qarşısının alınmasının və istehsalın intensivləşdirilməsinin mühüm amillərindən birinə çevrilir. Bu, bazar iqtisadiyyatında məhsulun istehsalçıya neçəyə başa gəlməsindən asılı olmayaraq onun bazarda formalaşan qiymətə satılması, respublikamızda bəzi material resurslarının olmaması və ya qıt olması, material resurslarının hasil və emal edilməsinə çəkilən xərclərin səviyyəsinin yüksəlməsi və bunun nəticəsində material resurslarının qiymətinin artması, respublikanın başqa ölkələrdən asılılığının aradan qaldırılması və bu kimi digər amillərlə izah edilir. Buna görə də istehsal resurslarından səmərəli istifadə edilməsini, bütün resurs mənbələrinin aşkar edilərək istifadə edilməsi böyük iqtisadi,hətta siyasi əhəmiyyət kəsb edir.

İstehsal resurslarının təhlilinin təkmilləşdirilməsi zamanı istehsal resurslarından istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsində mütərəqqi texnika və texnologiyanın tətbiqi,kənardan alınan material resursları əvəzinə yerli material resurslarından istifadə edilməsi,iqtisadi həvəsləndirmə sisteminin tətbiq edilməsi və s. ilə yanaşı təkrar material resurslarının təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi də mühüm rol oynayır. Bu hər şeydən əvvəl respublikamızda külli miqdarda təkrar material resurslarının yaranması,onların ilkin xammala nisbətən çox ucuz başa gəlməsi,xammal bazasının genişləndirilməsində və ətraf mühitin ekoloji tarazlığının qorunub saxlanması mühüm əhəmiyyət kəsb etməsilə şərtlənir. Lakin aparılmış

təhlil göstərir ki, respublikamızda təkrar material resurslarından istifadə səviyyəsi çox aşağıdır, bir çox təkrar material resurslarının emalı və istifadəsi üzrə istehsal gücləri demək olar ki yoxdur, onlardan istifadənin təşkilatı-iqtisadi mexanizmi bazar münasibətlərinə uyğunlaşdırılmamışdır, və s. Bu problemin həll edilməsinin daha səmərəli yolu istehsal resurslarına hər tərəfli qənaət edilməsi və ilk növbədə istehsalda resursqoruyucu texnologiyanın geniş tətbiq edilməsidir.

Müasir dövrdə istehsal resurslarından istifadənin iqtisadi təhlilinin təkmilləşdirilməsi zamanı onların səmərəliyini xarakterizə edən göstəricilər sisteminin müxtəlif əlamətlər üzrə tipologiyası idarəetmənin başlıca problemlərindən birinə çevrilir. Qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi ədəbiyyatlarda təhlil işlərində istehsal resurslarından istifadəni xarakterizə edən ümumiləşdirici və hissəvi göstəricilərin tətbiqi məsləhət görülür. Müəssisə və fimalarda həyata keçirilən planlaşdırma və təhlil işlərində ümumiləşdirici göstəricilərin tətbiqi istehsal resurslarından istifadənin səmərəliyi və onun yüksəldilməsini təmin edən resurslar haqqında ümumi məlumatları əldə etməyə imkan vermir. Bunun əksinə olaraq, resurslardan istifadəni əks etdirən hissəvi göstəricilər ayrı-ayrı istehsal resurslarından istifadənin səmərəliliyini və eləcə də ayrı-ayrı məmulat növlərinin materialtutumunun aşağı salınmasını təmin edən təsərrüfatdaxili resursları aşkara çıxarmağa əlverişli şərait yaradır. Aparılan nəzəri araşdırmalar göstərir ki, ənənəvi qaydada materialtutumu müəyyən olunan zaman hesablamaya daxil edilən "müqayisəli qiymətlərlə əmtəlik məhsulun həcmi" göstəricisi beynəlxalq praktikada heç də optimal iqtisadi parametr kimi xarakterizə olunmur. Bunun əksinə olaraq, "məhsul satışından yaranan gəlirlərin məbləği" istehsalın effektivliyinin əsas indikatorlarından biri sayılan materialtutumuna təsir edən bütün obyektiv və subyektiv faktorların təsirini özündə birləşdirir. Məhz buna görə də, müasir dövrdə məhsulun materialtutumunu hesablayarkən istehsal prosesində istehlak olunmuş materialların dəyərini məhsul satışından yaranan gəlirlərin məbləğinə bölünməsi daha məqsədə uyğun hesab olunur. Bunun həm nəzəri-metodoloji və həm də tətbiqi baxımından böyük əhəmiyyəti

olmaqla istehsal resurslarının kompleks iqtisadi təhlilinin metodikasının təkmilləşdirilməsi üçün irəliyə doğru atılmış bir addım sayıla bilər.

Müasir dövrdə bir neçə mərhələdə həll edilən problemlər içərisində "Material resurslarının hərəkəti və onlardan istifadənin kompleks təhlili" metodikasının təkmilləşdirilməsi xüsusi yer tutur. Doğurdan da, kompleks təhlil prosesində məhsulun materialtutumunun səviyyəsinin aşağı salınması təmin edən texniki, texnoloji, iqtisadi və təşkilati xarakter daşıyan amillər aşkar edilir və müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir. Məhsulun materialtutumuna təsir göstərən amillər aşağıdakı kimi sistemləşdirilə bilər :

1. Elmi-texniki tərəqqinin tətbiqi ilə əlaqədar olan amillər;
2. Material resurslarının və konkret məhsul növlərinin qiymətlərinin dəyişməsi;
3. İstehsal edilən məhsulun strukturunun dəyişməsi;
4. İstehsal edilmiş məhsulların tərkibində rentabellik səviyyəsi yüksək olan məhsulların xüsusi çəkisinin dəyişməsidir.

Lakin, yuxarıda sadalanan amillərin məhsulun materialtutumuna təsirinin sadəcə olaraq təsərrüfat daxili hesabatlarda, normativlərdə və müəssisənin biznes-planında verilən məlumatlardan istifadə etməklə hesablamaq bəzi hallarda xeyli çətinlik törədir. Çünki, aparılan tədqiqatlar və təcrübə göstərir ki, materialtutumunun xüsusi göstəriciləri onun səviyyəsini təhrif etməyən və təsiri mövcud uçot və hesabat məlumatları əsasında hesablanıla və qiymətləndirilə bilməyən obyektiv amillərin təsirinə məruz qalır. Məsələn bu aspektdən yanaşdıqda, materialtutumunun dəyər ifadəsində hesablanılan ümumi və xüsusi göstəricilərinin material məsrəflərinin real dəyişikliklərini həqiqi əks etdirmədiyi tamamilə aydın görünür. Bundan başqa, material resurslarından istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edən materialtutumuna dair ümumiləşdirici göstəricilərin təhlili əmtəlik məhsulun materialtutumunun azaldılması istiqamətlərini təyin etməyə imkan vermir. Ümumiləşdirici göstəricilərdən fərqli olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri üzrə materialtutumunun səviyyəsinin artmasına (azalmasına) xammal və materialların qiymətinin, onların sərfi normalarının və hazır

məhsulun buraxılış qiymətlərinin dəyişməsi kimi üç amil təsir göstərir. Material resurslarından istifadənin səmərəliliyinin təhlili metodikası həm məhsulun materialtutumunun ümumiləşdirici və xüsusi göstəricilərinin dinamikada inkişaf meylini öyrənməyə və həm də onların səviyyəsinin dəyişməsinə təsir göstərən amilləri qiymətləndirməyə imkan verdikdə kompleks xarakter alır. Məhz buna görə də kompleks təhlil zamanı materialtutumunun səviyyəsinə təsir göstərən amillərin sadəcə olaraq sadalanılması və onların hesablanması mexanizmi ilə tanış olmaqla kifayətlənmək məqsədəuyğun sayılır. Praktikada material resurslarından istifadənin təhlili yalnız həcm və faktiki göstəricilərdən istifadə etməklə aparılmır. Material resurslarının hərəkəti və onlardan istifadə göstəricilərinin dinamikasının təhlili müəyyən hesabat dövrünə material resurslarının artım tempi, müqayisəli qiymətlərlə əmtəlik məhsul istehsalının həcmi, məhsul satışının məbləği və s. haqqında məlumatlardan istifadə etməklə həyata keçirilir. Materialtutumu və materialverimi göstəricilərinin səviyyəsinin dəyişməsi səbəblərini istifadə olunmuş materialların keyfiyyətində, onların qiymətində, məhsul vahidinə düşən material sərfi normalarının təsdiqində və sair amillərdə axtarmaq konseptual, metodoloji və metodiki baxımdan daha məqsədəuyğun sayıla bilər. Materialtutumu və materialverimi kimi iqtisadi parametrlərin səviyyəsinə yuxarıda sadalanan birinci dərəcəli faktorla yanaşı, ikinci dərəcəli amillər də təsir edir:

1. Məhsul vahidinə sərf edilən material məsarifi normasının dəyişməsi;
2. Material vahidinin faktiki qiymətinin dəyişməsi.

Əmtəlik məhsulun materialtutumuna təsir göstərən amillərin hesablanması və qiymətləndirilməsi metodikası

Göstəricilər	Hesablanmanın şərti				
	İstehsalın həcminin dəyişməsi	Əmtəlik məhsulun strukturunu n dəyişməsi	Udel xammal sərfinin dəyişməsi	Material vahidinin qiymətinin dəyişməsi	Əmtəlik məhsul vahidinin buraxılış qiyməti

					mətinin dəyişməsi
A	1	2	3	4	5
Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan
1. Hesablama	Faktiki	Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan
2. Hesablama	Faktiki	Faktiki	Biznes-plan	Biznes-plan	Biznes-plan
3. Hesablama	Faktiki	Faktiki	Faktiki	Biznes-plan	Biznes-plan
4. Hesablama	Faktiki	Faktiki	Faktiki	Faktiki	Biznes-plan
Faktiki	Faktiki	Faktiki	Faktiki	Faktiki	Faktiki

Praktikada, bir qayda olaraq təsərrüfat subyektlərinin istehsal resursları ilə təmin olunması vəziyyəti təhlil edildikdən və qiymətləndirildikdən sonra onlardan istifadənin səmərəliliyini xarakterizə edən göstəricilərin səviyyəsinin aşağı salınması resursları müəyyənləşdirilir, material resurslarına edilən mütləq və nisbi qənaətin məbləği dəyər ifadəsində hesablanır. Yuxarıda sadalanan bu istiqamətlər içərisində material resurslarına edilən mütləq və nisbi qənaətin hesablanması metodikasının təkmilləşdirilməsi problemi xüsusi yer tutur. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu problemlərlə məşğul olan alimlər tərəfindən yekdilliklə material resurslarına edilən mütləq və nisbi qənaətin hesablanması metodikası yalnız bir variantda təklif edilir. Bu zaman, iqtisadçı-alimlər tərəfindən elmi-tədqiqat işlərində "material resurslarına edilən mütləq qənaətin məbləğini hesablamaq üçün hesabat ilinin və bazis dövrünün məlumatlarını müqayisə etmək lazımdır" kimi olduqca sadə bir fikir irəli sürülür.

Aparılan araşdırma və təcrübə göstərir ki, material resurslarında istifadənin effektivliyi, onun spesifik parametrləri olan materialverimi və material tutumu "material resurslarından istifadənin təhlili", "material resurslarından istifadənin səmərəliliyinə təsir göstərən amillərin təhlili", "məhsulun material tutumunun amilli təhlili" və "konkret növ məmulatların material tutumunun təhlili" bloklarını özündə birləşdirən dörd mərhələdə öyrənilə və qiymətləndirilə bilər. "Material resurslarından istifadənin kompleks təhlil metodikası"nı işləyib hazırlayarkən konkret məhsul növləri üzrə

hissəvi materialtutumunun öyrənilməsi probleminin həllinin ana xəttini təşkil edir. Praktikada, konkret növ məmullatların materialtutumunun dəyişməsinə təsir göstərən amillər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir :

1. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi ilə əlaqədar olan amillər;
2. Məhsul istehsalına sərf edilən material-texniki resursların qiymətinin dəyişməsi;
3. Məhsulun quruluşunun dəyişməsi.

Bundan başqa, konkret növ məmullatların materialtutumunun səviyyəsi material sərfi normalarının dəyişməsindən, xammal və materialların keyfiyyətindən, istehsalın texnologiyasından, maşın və avadanlıqların markalarından, itkilərin və tullantıların həcmindən asılı ola bilər.

Bazar münasibətləri şəraitində istehsal resurslarından istifadənin təhlili metodikasının sərhədləri yeniliklər nəzərə alınmaqla daim genişlənir, kompleks iqtisadi təhlil modeli daha tutumlu və dinamik olur. Belə bir şəraitdə, kompleks iqtisadi təhlil material resurslarından istifadənin effektivlik göstəricilərinin tətqiqinə, onların müəssisənin istehsal və kommərsiya fəaliyyətinin bütün nəticələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsinə, idarəetmənin iqtisadi metodlarının həqiqiliyinin qiymətləndirilməsinə və hər bir təsərrüfat subyektinin potensial imkanlarını müəyyən etməyə yönəlir. Material resurslarından istifadənin kompleks təhlili metodikasının göstərilən istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsi məhsulun material, enerji, yanacaq tutumunun aşağı salınması resurslarını müəyyən etməyə və onları riyazi əhəddən hesablayıb qiymətləndirməyə imkan verə bilər. Bundan başqa, bazar münasibətləri şəraitində müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi material resurslarından istifadənin kompleks təhlili metodikasının təkmilləşdirilməsi baxımından daha məqsədə uyğun sayılır. Bu zaman kompleks iqtisadi təhlil alt sisteminin təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kompleks iqtisadi təhlil funksional alt sistemi yaradılarkən avtomatlaşdırılmış məlumat bankının təşkili bir sıra iqtisadi məsələlərin həllinə səbəb

ola bilər. Məhz bu baxımdan, müasir dövrdə informasiyanın avtomatlaşdırılmış məlumat bankına daxil olması və onların komputer texnologiyalarının köməyi ilə işlənməsi material resurslarından istifadənin kompleks təhlil metodikasının təkmilləşdirilməsinin ən mühüm istiqaməti hesab edilir.

Nəticə və təkliflər

İstehsal resurslarının mikrosəviyyədə tənzimlənməsi mexanizminin mühüm elementlərindən bir mühasibat uçotudur. Başqa sözlə desək, istehsal resursları mühasibat uçotunun vacib obyektləridir. Mühasibat uçotunun başlıca vəzifəsi məhz istehsal resurslarına çəkilən xərclər haqqında informasiya formalaşdırmaqdan, həmin xərclər üzərində nəzarəti həyata keçirməkdir.

Mühasibat uçotunun istehsal resursları sahəsində formalaşdırdığı informasiya yalnız müəssisələrin özləri üçün deyil, həmçinin makro səviyyədə bir sıra iqtisadi və sosial problemlərin öyrənilməsi, təhlili və idarə edilməsi üçün istifadə olunur. Deyilənlərlə əlaqədar olaraq, düzgün və dolğun informasiyanın alınması üçün uçot prosesinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması lazımdır. Buna görə də, Azərbaycanda uçot və hesabat üzrə islahatların əsasını məhz Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları təşkil edir. Bundan başqa, Kommersiya təşkilatları üçün 37 Milli Mühasibat Uçotu Standartı işlənib hazırlanmış və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir. Bu standartlar Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarına əsaslanaraq hazırlanmışdır. Bu standartların içərisində "Ehtiyatlar" adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı və "Ehtiyatlar üzrə" Kommersiya Təşkilatları üçün 8 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartı xüsusi rol oynayır.

Ancaq yeni Milli Mühasibat Uçotu Standartları və Hesablar Planı təsdiq edildikdən sonra onların real tətbiqi ilə bağlı müəyyən çətinliklər də yaranmışdır. Bu çətinliklərin aradan qaldırılması istiqamətində aşağıdakı tədbirlər görülməlidir;

1. İnformasiyanın istifadəçilərinin, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan iş adamlarının mühasibat uçotu və hesabatının informasiyasının məzmunu, təyinatı, əhəmiyyəti və istifadə istiqamətləri barədə kifayət qədər biliklərinin olmamasını nəzərə alaraq müəyyən iqtisadi həvəsləndirmələrin həyata keçirilməsi.

2. Yeni uçot və hesabat sistemi ilə işləyə biləcək peşəkar uçot kadrlarının kifayət qədər olmaması və həmin sistemin tətbiqində onların marağının zəif olması səbəbi ilə müəyyən treninqlərin,təlimlərin təşkil edilərək onların bu sahədə həvəslərinin artırılması.

Daha bir problem isə Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları və Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının uçotun aparılması qaydalarından daha çox informasiyanın maliyyə hesabatında tanınması,təsnifatı,qiymətləndirilməsi və açıqlanması qaydalarını tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, standartların işlənilib hazırlanması ilə yanaşı əməliyyatların uçotda əks etdirilməsi qaydalarını da işləyib hazırlamaq,informasiyanın hesablarda qeydiyyatı və sistemləşdirilməsi,maliyyə hesabatının tərtib edilməsi üçün ümumiləşdirilməsi proseslərinə metodiki və praktiki yanaşmaları da müəyyən etmək vacibdir.

İstehsal resurslarının mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun formalaşmasına dair müvafiq tədbirlər görülsə də, heç də istənilən səviyyədə onun tətbiqi həyata keçirilmir. Bunun əsas səbəbi müasir dövrdə tətbiq edilən milli standartların zəif istifadə edilməsidir.İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki,hər bir ölkə beynəlxalq standartları tətbiq etməklə yanaşı milli standartların istifadəsini tam aradan götürməməlidir. Təcrübə göstərir ki, hətta Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları komitəsi bəzən bu və ya digər ölkənin milli standartlarının müsbət məqamlarını qəbul edir və tətbiq üçün digər ölkələrə tövsiyə edir. Ona görə də istehsal resurslarının uçotunun təkmilləşdirilməsi zamanı milli standartların müsbət məqamlarını saxlamaq daha məqsədəuyğundur.

İstehsal resurslarının təkmilləşdirilməsi zamanı isə üç əsas məsələyə diqqət yetirilməsi təklif olunur ki, bu təkliflərə "Bakı Şərab-1" ASC-nin timsalında baxaq ;

1. İstehsal və xidmət prosesində istehsal resurslarının təsnifatı;
2. İstehsal prosesində lazım olan və müqavilə əsasında malsatanlardan alınmış materialların ilkin dəyər və mümkün xalis satış dəyərdən ən kiçik olan dəyər ilə qiymətləndirilməsi ;

3. Təkrar material resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi. Məsələn, satılan içkilərin şüşə qablarının geri alınması həmətraf mühitin qorunmasına, həm də xərclərin azalmasına yardımçı olar ;
4. "Bakı Şərab-1" ASC şərab istehsalı ilə məşğul olduğundan öz üzüm plantasiyalarının salınması material resurslarının ciddi dərəcədə aşağı düşməsinə, mənfəətin isə artmasına səbə olar;
5. Həmçinin istehsal resursu kimi istifadə edilən spirtin başqa zavodlardan və ya xarici ölkələrdən alınması yerinə öz ərazisində spirt istehsalının həyata keçirilməsi.
6. Bunlarla yanaşı "Bakı Şərab-1" ASC-nin firma mağazalarının yaradılması zavodun öz məhsullarını digər mağazalardan fərqli olaraq daha ucuz qiymətə satılmasına, bununla da bazarın indikindən daha çox hissəsinə sahib olaraq mənfəəti maksimumlaşdırılmasına şərait yaradar.

Digər bir problem isə istehsal resursları üzrə iddialar zamanı baş verir. Qeyd edək ki, istehsal resursları üzrə iddialar müxtəlif səbəblərdən ola bilər. Həmin iddiaların baş verməsi və səbəbləri haqqında əsaslandırılmış normativ səbəblər mövcuddur. Lakin mübahisə üzündən istehsal resurslarının malsatanlara qaytarılması, onun hansı mənbə hesabına həyata keçirilməsi haqqında həll edilə bilməyən, heç bir normativ və hüquqi sənəd yoxdur. Təcrübədə isə belə hallara tez-tez rast gəlindiyindən bəzi problemlər vardır. Problemin həlli yolu kimi aşağıdakılar təklif olunur ;

1. Malalanla malsatan arasından bağlanan müqavilədə yuxarıda göstərilən çatışmazlıq (mübahisə üzündən istehsal resurslarının malsatanlara qaytarılması, onun hansı mənbə hesabına həyata keçirilməsinin tənzimlənməməsi) öz əksini tapsın. Bu halda həm malsatan, həm də malalan məsuliyyət hiss edərək göndərilən materialların keyfiyyətini düzgün tənzimləyə bilər.
2. Müəssisələr öz uçot siyasətlərini həmin nöqsanların baş vermə səbəblərini yerində həll etmək istiqamətində qursunlar.

İstehsal resurslarının tərkibində mühüm rol oynayan material qiymətlilərinin uçotunun təşkili zamanı materialların məhsul istehsalı prosesi, onların hazırlanma texnologiyası, bu texnologiyaya onların sərfi və sair prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Müəssisənin istehsal və xidmət xüsusiyyəti nəzərə alınaraq, istehsal uçotunu baza obyekt kimi götürmək, materialları mərhələlər üzrə bölüşdürüb hazırlanan məhsula aid edilməsinə imkan yaradır. Əsas diqqət hazırlanacaq məhsul haqqında dəqiq informasiyanın vaxtında və dügün əldə edilməsidir.

Material resurslarının səmərəli istifadə edilməsinin və məhsulların material tutumluğunun azaldılmasının zəruriliyi istehsal xərclərinin tərkibində maddi xərclərin xüsusi çəkisinin yüksək olması və ictimai məhsulun material tutumunun artması ilə izah olunur. İstehsalın müasir miqyasında material resurslarına cüzi miqdarda qənaət edilməsi də böyük iqtisadi səmərə verir. Müəssisə səviyyəsində material resurslarına qənaət edilməsi məhsulun maya dəyərinin aşağı salınmasının və mənfəətin həcmünün artırılmasının əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Aparılmış tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, material xərclərinin səviyyəsi ilə mənfəətin məbləği arasındakı nisbət indiki vəziyyətində material resursları sərfinin 1% aşağı salınması mənfəətin məbləğinin 4%-dən çox artmasına imkan verir və bunun sayəsində ölkənin maliyyə resurslarının artmasına şərait yaradır.

Beləliklə, material resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin böyük iqtisadi və siyasi əhəmiyyəti vardır. O, ictimai istehsalın intensivliyini artırılması və bunun sayəsində əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və respublikamızın iqtisadi asılığının azaldılması amilidir. Buna görə də material resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, o cümlədən təkrara material resurslarının təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi müəssisələrin iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil etməlidir.

Bütün yuxarıda göstərilən və qeyd olunanlardan qısa olaraq aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar;

1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal resurslarının uçotu sahəsində aparılan metodiki işlər nəticəsində onun uçotu beynəlxalq standartlara uyğun aparılmağa başlanmışdır.
2. İstehsal resurslarının anbarlarda və bütün emal yerlərində mühafizəsi üzərində nəzarət, onların hərəkəti üzrə bütün əməliyyatların sənədlərlə rəsmiyyətə salınması, istehsal resurslarının tədarükü, istismarı üzrə xərclərin düzgün və vaxtın uçotda əks etdirilməsi müəssisənin mənfəətinin formalaşmasında və vergi məqsədləri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.
3. İstehsal resurslarından istifadəsi zamanı iqtisadi təhlilin bütün mərhələlər üzrə aparılması müəssisənin istifadə edilməmiş resurs mənbələrinin aşkara çıxarılmasını və onlardan səmərəli istifadə olunması təmin edir.

İstehsal resurslarının mövcudluğu və hərəkəti ilə aparılan araşdırmalar göstərdi ki, respublikamızda, o cümlədən, materiallarından istifadə edilən "Bakı Şərab-1" zavodunda bu sahədə həll edilməyə ehtiyacı olan məsələlər mövcuddur. Yaxın gələcəkdə bu məsələnin həlli ilə məşğul olan mütəxəssislər yəqin ki, müvafiq tədbirlər nəticəsində həmin çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün müvafiq işlər görəcəklər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Mühasibat uçotu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakışəhəri, 29 iyun 2004-cü il
2. Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat. Bakı 2003
3. Abbasov Qəzənfər Əli oğlu. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi [Mətn]: dərslik Q.Ə.Abbasov; elmi red. S.M.Səbzəliyev; rəyçilər: M.C.Hacıyeva, Ə.S.Salahov. Bakı: 2009.- 381 s. 1
4. Mühasibat uçotu [Mətn]: dərs vəsaiti /Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadıqov; elmi red. S.M.Səbzəliyev; Q.Ə.Abbasov, N.M.İsmayılov.- B.: 2008.- 554 [2] s.
5. Kərimov Aydın Rəhim oğlu. Mühasibat uçotu, vergilər [Mətn]nəzəri-praktiki vəsait /A.Kərimov.- Bakı: Ozan, 2009.- 543, [1] s.
6. Rzayev Qəhrəman Rəsul oğlu. Mühasibat uçotu və audit [Mətn]: dərslik /Q.R.Rzayev; rəyçilər. B.S.Musayev, S.M.Səbzəliyev.- B.: Adiloğlu, 2008.- 482, [2] s.
7. Rzayev Qəhrəman Rəsul oğlu. Mühasibat uçotu və audit [Mətn]: Dərs vəsaiti /Qəhrəman Rzayev; Elmi red.: Səbzəliyev S.-B.: Təhsil , 2002.-329 s.
8. Quliyev Vaqif . Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş. (GAAP vəİFRS əsasında). B.: 2011.-280 səh.
9. Mühasibat işi (normativ sənədlər toplusu): 22 iyun 2012-ci ilədək əlavə və dəyişikliklərlə /Burax. məsul: Ş. Xuduğlu; Red.: İ. Şahmaroğlu. Qanun 2005 - 1136 s.
10. Devid Aleksader, Anne Britton, Enn Yorissen. "Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları : Nəzəriyyədən Praktikəyə". V.M.Quliyevin elmi redaktorluğu ilə. Bakı 2009
11. Nəzarət və təftiş dərslik /Q. Rzayev ; elmi red. S. M. Səbzəliyev ; rəyçi. Q. Ə. Abbasov və b. Bakı , 2011 - 261 s.
12. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartıüzrə Milli diplom. GRBS 2010.-665 səh.

13. Q.Ə. Abbasov. Material resurslarının qiymətləndirilməsinin uçotu. "Maliyyə və uçot" jurnalı № 5-6, 1998
14. M. T. Babayeva. Bazar münasibətləri şəraitində material resurslarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. "Maliyyə və uçot" jurnalı №1, 2013.
15. Q.Ə. Abbasov. Hazır məhsulun və onun satışının uçotunun təşkili problemləri. "Maliyyə və uçot" jurnalı №10, 2004.
16. A. H. İbadov. Dövriyyə aktivlərinin sintetik uçotunun təkmilləşdirilməsi. "Maliyyə və uçot" jurnalı № 4, 2006.
17. İstehlak kooperasiyasında mühasibat uçotu üzrə əsas göstərişlər [Mətn] /Sentrosoyuz, Mühasibat uçotu və hesabatı idarəsi ; [tərc. ed. M. Miriyev ; red. N. Qanbayev]
18. "Ehtiyatlar" adlı 2 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı. 1 yanvar 2012-ci il
19. "Ehtiyatlar üzrə" kommersiya təşkilatları üçün 8 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartı. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 2007-ci il 23 iyul tarixli İ-73/1 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir .
20. Kazımov R.N., Namazova C.B. "Praktiki audit" dərslik. – Bakı. 2012. – 272 səhifə
21. Əliyev Ramil Bəylər oğlu. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi [Mətn]. Dərslik /R.B. Əliyev.- Bakı: İqtisad Universiteti, 2002.- 441 s.
22. İqtisadi təhlili. M. Mahmudov, T. Ş. Zeynalov, N. M. İsmayılov ; rəyçi. S. M. Səbzəliyev [və b.] ; Bakı 2010. -794 s.
23. Yüzbaşev Ç. R. İdarəetmə təhlili. Bakı - 2012.-415 səh.
24. Maliyyə təhlili dərslik /S. Y. Müslümov, R. N. Kazımov ; rəyçilər S. M. Səbzəliyev, İ. M. Abbasov, M. X. Həsənli ; Azərb Resp. Təhsil Nazirliyi, Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti. Bakı-2011. -311 s.
25. Cəfərli H. İqtisadi təhlil. B.: "Elm və Təhsil", 2009.- 560 səh.
26. Seyfullayev Sübhan Məmməd oğlu. Bazar münasibətlərində iqtisadi təhlil [Mətn] /S.M. Seyfullayev, İ.M. Abbasov; Elmi red. İ. Məmmədov; Red. B. Eyvazlı; Azərbaycan Respublikası Bakı Biznes İnstitutu.- B.: Ergün, 1993.- 176 s.

27. Namazəliyev Hüseyn İbad oğlu. Sənaye müəssisələri təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi təhlili [Mətn]: [Ali məktəblər üçün dərslik] / H.İ. Namazəliyev; Rəyçilər. S. Hüseynov, S. Ağayev, F. Qasımlı.-B.: Maarif, 1995.- 392 s.

İnternet resursları

28. www.maliyye.gov.az

29. www.mks.az

30. www.azmuhasib.com

31. www.muhasib.az

32. www.e-qanun.az